

Mutasarrıf Ahmed Macid Bey'in Kudüs Mutasarrıflığına Bağlı Kazalara Yaptığı Teftiş Seyahati ve İzlenimleri

• Işıl Işık Bostancı^a

Özet

Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında uzun yıllar sancak statüsünde bulunan Kudüs, 1871 yılında yapılan düzenlemeyle doğrudan merkeze bağlanmış ve Kudüs Sancağının ismi Kudüs Mutasarrıflığı olarak değiştirilmiştir. Kudüs'ün hassas durumu göz önüne alınarak devleti en iyi şekilde temsil edecek idareciler, mutasarrıf olarak atanmıştır. Bu idarecilerden biri de 1913-1915 yılları arasında görev yapan Ahmed Macid Bey'dir. Kudüs Mutasarrıfı Ahmed Macid Bey idari sorumluluk sahası içerisinde yer alan mutasarrıflığa bağli kaza ve nahiyelerin genel durumunu incelemek için bir teftiş seyahati düzenlemiş ve bu seyahat sırasındaki izlenimlerini de bir rapor şeklinde Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e sunmuştur. Ahmed Macid Bey raporunda; Halîlürrahman, Birüsseb, Gazze, Yafa, Lud, Ramle, Mecdel ve Hafır hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Ziyaret ettiği yerlerin coğrafi özelliklerini, demografik ve toplumsal yapısını, idari ve sivil mimarisini, tarımsal potansiyelini, ulaşım ağlarını, ibadet mekânlarını, eğitim kurumlarının durumunu, vergi toplama konusunu ve suya erişilebilirlik meselesini raporunda belirtmiştir. Ayrıca bölge halkının şikâyetleri ile bölgenin kalkınmasına yönelik önerilere de raporunda yer vermiştir. Bu makalede; Mutasarrıf Ahmed Macid Bey hakkında genel bir bilgi verildikten sonra teftiş seyahatini gerçekleştirme şekli, kullanılan güzergâhlar, ziyaret edilen yerlerin özellikleri, bölge halkının devletten beklentileri Ahmed Macid Bey'in Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e sunduğu rapor üzerinden ele alınmıştır. Böylece hem bir idareci gözüyle devlet-toplum ilişkisi hem de Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkmasından kısa bir süre önce Kudüs Mutasarrıflığının genel görüntüsünün ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Kudüs Mutasarrıflığı, Ahmed Macid Bey, Yafa, Gazze, Birüsseb, Halîlürrahman.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
iibostanci@mku.edu.tr, ORCID: 0000 0003 1518 7237

Governor Ahmed Macid Bey's Inspection Travel to the Districts of the Governorate of Jerusalem and His Impressions

Abstract

Jerusalem, which had the status of a sanjak for many years within the administrative division of the Ottoman State, was directly connected to the center with the regulation made in 1871 and the name of the Jerusalem Sanjak was changed to Jerusalem Mutasarrıflık. Considering the sensitive situation of Jerusalem, administrators who would best represent the state were appointed as governors. One of these administrators was Ahmed Macid Bey, who served between 1913 and 1915. The Governor of Jerusalem, Ahmed Macid Bey, organized an inspection travel to examine the general situation of the districts and townships under his administrative responsibility and presented his impressions during this travel in the form of a report to the Minister of the Interior, Talat Bey. Ahmed Macid Bey gave detailed information about Hebron, Birüsseb, Gaza, Jaffa, Lud, Ramla, Majdal and Hafir in his report. He stated the geographical features, demographic and social structure, administrative and civil architecture, agricultural potential, transportation networks, places of worship, the status of educational institutions, tax collection and accessibility to water of the places he visited. He also included the complaints of the local people and suggestions for the development of the region in his report. In this article; after giving general information about Governor Ahmed Macid Bey, the way the inspection travel was carried out, the routes used, the characteristics of the places visited, the expectations of the local people from the state are discussed through the report that Ahmed Macid Bey presented to the Minister of the Interior Talat Bey. Thus, it was aimed to present both the state-society relations from the perspective of an administrator and the general image of the Governorship of Jerusalem shortly before it ceased to be under Ottoman rule.

Keywords: Palestine, Governorate of Jerusalem, Ahmed Macid Bey, Jaffa, Gaza, Birüsseb, Hebron

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki hâkimiyeti, Yavuz Sultan Selim döneminde Veziriazam Sinan Paşa'nın 1516 yılının sonlarında bölgeyi fethetmesiyle başlamıştır¹. Osmanlı Devleti'nin yönetimine giren bölgede Memlûklar dönemindeki idarî yapı büyük ölçüde devam ettirilmiş, Kudüs de Şam sancağı içerisinde yer almıştır. 1520 yılında Şam eyaletinin yöneticisi Canberdi Gazalî'nin başlattığı isyanın bastırılmasından sonra yapılan idarî düzenlemeyle Kudüs, Şam eyaletine bağlı müstakil bir sancak haline getirilmiş ve 1527'de de Gazze ile birleştirilmiştir². Bu idari yapı 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı sırasında 1831-1840 yılları arasında Kudüs sancağı Mısır kuvvetlerinin yönetimine geçmiş ve Akka'dan idare edilmiştir. Osmanlı Devleti bölgede hâkimiyetini yeniden sağladıktan sonra Kudüs sancağını Yafa, Gazze ve Nablus'u

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II* 8. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 287.

² Işıl Işık Bostancı, "Osmanlı Devleti İdaresinde Filistin Bölgesinin İdarî Vaziyeti" *Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri (Selçuklu ve Osmanlı İdaresinde Orta Doğu'nun Siyasi ve İdarî Vaziyeti)* Elazığ 11-13 Ekim 2012, *Bildiriler* ed. Prof. Dr. Mustafa Öztürk-Prof. Dr. Enver Çakar (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016), 166-167.

da içine alacak şekilde düzenleyip 1841 yılında doğrudan İstanbul'a bağlamıştır³. Kısa bir süre sonra idarî yapıda bir kez daha değişikliğe gidilerek Nablus, Kudüs sancağından ayrılmış ve her ikisi de müstakil sancak olarak Sayda eyaletine dâhil edilmiştir. Kudüs ve çevresindeki kutsal yerler meselesi sonrasında başlayan ve 1853-1856 yılları arasında devam eden Kırım Savaşı sırasında bir süre tekrar İstanbul'a bağlanmıştır⁴. Savaşın ardından sancak yine Sayda eyaletine dâhil edilmiştir⁵. 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre yapılan düzenlemelerle Kudüs sancağı, 1865 yılında Şam ve Sayda eyaletlerinin yerine oluşturulan Suriye vilayeti içerisinde yer almıştır. Bir ara yeniden İstanbul'a bağlansa da bu durum kısa sürmüş ve sancağın Suriye vilayetine bağlılığı 1871 yılına kadar devam etmiştir⁶. 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile yapılan düzenlemeyle Kudüs, doğrudan merkeze bağlanmış ve Kudüs sancağının ismi Kudüs mutasarrıflığı olarak değiştirilmiştir⁷. Kudüs'ün idari yapısında 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar değişikliğe gidilmezken 19. yüzyılda sürekli değiştirilmesinin sebebi, Avrupalı devletlerin bu dönemde artan müdahaleleri ve Osmanlı Devleti'nin bu müdahaleleri engelleme çabasıdır.

1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile doğrudan merkeze bağlanan Kudüs'ün Suriye vilayetinden ayrılma süreci hemen bir seferde değil aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlk önce 1872 yılının ortalarında idari işlerle, farklı dinlerin mezheplerine ait meseleler merkeze bağlanmıştır. Mutasarrıflığın mali işleri, içinde bulunulan mali yılın sonuna kadar yani 1873 Martına kadar Suriye vilayetine bağlı kalmaya devam etmiştir. Kudüs'te bulunan askeri birliklerin bağlı olduğu Beşinci Ordu'nun karargâhının Şam'da bulunması nedeniyle güvenlik güçleri de Suriye vilayeti yönetimi altında kalmıştır. Ayrıca Kudüs'teki mahkemeler ve memur yargılamalarında idare meclisinin istinaf makamının Suriye vilayetinde olması, adli işlerde de bir süre daha Suriye vilayetine bağlı kalmayı gerekli kılmıştır⁸. Aslında Osmanlı Devleti hassas bir politika uygulayıp bu şekilde aşamalı bir geçiş yaparak hem Avrupalı devletlerin Kudüs'teki Hristiyan topluluklar üzerinden olabilecek müdahalelerinde merkezin doğrudan karar vermesini sağlamış hem de mutasarrıflığın iç işlerindeki sorumluluğun Suriye vilayetinde kalmasını idari açıdan daha yararlı görmüştür⁹. Ancak gerek yabancı konsolosların fazla olması sebebiyle yazışmalardaki aşırılık gerekse her yıl çok sayıda Hristiyan ve Musevi'nin bölgeyi ziyareti için yapılması gereken hazırlıklar nedeniyle Kudüs mutasarrıflığı birçok vilayet merkezinden daha hareketli bir yapı göstermiştir. Bununla birlikte şehirde yabancılar tarafından girilen imar faaliyetleri ile sürekli genişleyen Yahudi yerleşim yerlerinin kontrol altında tutulması gerekliliği, mutasarrıflık teşkilatının genişlemesine sebep olmuştur. Sadece vilayet teşkilatında bulunan bazı idari kurum ve görevliler istisnai bir şekilde Kudüs mutasarrıflığının bünyesine katılarak buranın statüsü, mutasarrıflık ile

³ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs 1890-1914* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2004), 60.

⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ (A) MKT. MVL), 74/36, 30 ZA 1271 / 14 Ağustos 1855.

⁵ Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye, 1272 (1856), 102-104.

⁶ Işık Bostancı, "Filistin Bölgesinin İdarî Vaziyeti," 171.

⁷ Işık Bostancı, "Filistin Bölgesinin İdarî Vaziyeti," 173.

⁸ Ali İhsan Aydın, "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm: Yönetim ve Mülkiyet (1872-1917)", (Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2022), 181.

⁹ Aydın, "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm," 28.

vilayet arasında bir noktaya getirilmiştir¹⁰. Mutasarrıflığın yönetiminden birinci derecede sorumlu olan mutasarrıfa da valilere verilen yetki ve sorumlulukların tamamı verilmiş ancak görev süreleri kısa tutulmuştur¹¹. Kudüs'teki yerel ileri gelenler, zaman zaman burada görev yapan mutasarrıfları da etkileyerek Kudüs'ün vilayete dönüştürülmesi konusunda projeler hazırlayıp bu taleplerini merkeze göndermişlerdir. Bir vilayet için gerekli olan nüfus ve stratejik öneme sahip olmasına rağmen Kudüs, merkezi idare tarafından vilayete dönüştürülmemiştir. Kudüs'ün müstakil mutasarrıflık statüsüyle Dâhiliye Nezareti'ne bağlı kalması merkezin bu bölge üzerindeki kontrolü açısından daha uygun görülmüştür¹².

Kudüs mutasarrıflığı idari birim olarak 1889 yılına kadar Kudüs merkez kaza olmak üzere Yafa, Gazze ve Halilürrahman kazalarından oluşmuştur. 1889 yılında, buldukları bölgenin merkez kazaya uzak olması nedeniyle Gazze kazasında bulunan aşiretleri yerleştirmek ve Mısır ile yaşanan sınır problemlerini çözmek amacıyla Gazze kazası içerisinde yer alan Birüsseb isimli mevki merkez kabul edilerek birinci sınıftan bir kaymakamlık teşkiline gerek duyulmuştur¹³. Böylece mutasarrıflığın kaza sayısı beşe yükselmiştir. 1906 yılında yabancı hacılar ve turistlerin dini mekânlara yaptıkları ziyaretleri kolaylaştırmak amacıyla Beyrut vilayeti Akka livasına bağlı Nasıra kazası, Kudüs mutasarrıflığına dâhil edilmiş ancak 1909 yılında Nasıra kazasının Beyrut vilayeti ile olan ortak ekonomik çıkarları göz önünde bulundurularak bu uygulamadan vazgeçilmiştir¹⁴.

Osmanlı Devleti sadece idari yapıda değil, Kudüs'e yönetici atarken de hassasiyet göstermiştir. Kudüs'e atanacak mutasarrıfın; devleti en iyi şekilde temsil edebilecek, adaleti ve düzeni sağlayabilecek, güçlü ve liyakatli kişiler olmasına dikkat etmiştir¹⁵. Bu nedenle de mutasarrıflar ya daha önce çeşitli vilayetlerde görev yapmış ya da devlet dairelerinde üst düzey mevkilerde bulunmuş idareciler arasından seçilmiştir¹⁶. Kudüs'e atanan mutasarrıflar aslında devletin önemli ve hassas bölgesinin sorunlarıyla baş edebilme yeteneklerine göre seçilmişlerdir¹⁷. Çünkü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı devletlerin konsolosları aracılığıyla bölgeye müdahaleleri artmış, Yahudilerin

¹⁰ Aydın, "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm," 53; Umumi Meclis ile İstinaf Mahkemesi vilayet kurumları, Evkaf Muhasebecisi, Nüfus Nazırı, Umûr-ı Ecnebiye Müdürü, Jandarma Kumandanı ve Polis Başkomiseri vilayet görevlileridir. Bu kurum ve görevliler Kudüs Mutasarrıflığı dışındaki diğer mutasarrıflıklarda yer almamıştır. Aydın, "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm," 58.

¹¹ Mutasarrıflar; kendilerine gönderilen emir ve fermanları uygulamak, idare meclisi ile birlikte mutasarrıflığın genel durumunu değerlendirmek, kaza ve nahiye merkezlerindeki yetkili makamlara emirler ve kararlar göndermek, kolluk gücünün işlerini denetlemek, kaza ve nahiye meclislerinin toplantılarının zamanlarını belirlemek, mutasarrıflığa bağlı kaza ve nahiyeleri teftişe çıkmak, gelir tahsilini denetlenmek, vergi memurlarının hareketlerini gözlemek, kamu sağlığını korumak, eğitim, ekonomi ve ulaşımı geliştirmek yetki ve sorumluluğunda olmuşlardır. Mohamad Alamleh, "Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019), 40-42.

¹² Aydın, "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm," 182.

¹³ Işık Bostancı, "Filistin Bölgesinin İdarî Vaziyeti," 173.

¹⁴ Alamleh, "Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı," 38-39.

¹⁵ İhsan Satış, "Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)," *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXX, no. 2 (2015): 556.

¹⁶ Satış, "Kudüs Mutasarrıfları," 562; Yasemin Avcı ve Ömür Yazıcı Özdemir, "Osmanlı Devrinin Son Yıllarında Kudüs'ü Yönetmek: Mutasarrıf Azmi Bey ve 1916 Tarihli Raporu", *Dr. Kemal Daşçioğlu'na Vefa Kitabı*, ed. Mithat Aydın-Süleyman İnan, (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 343.

¹⁷ David Kushner, "The Ottoman Governors of Palestine 1864-1914," *Middle Eastern Studies* 23, no.1 (Jul 1987): 284.

Filistin topraklarına yerleşme idealleriyle göç hareketleri başlamıştır. Mutasarrıflar, yabancı devletlerin müdahalelerini engellemeye ve bölgeye gayrimeşru yollarla gerçekleşen Yahudi göçlerini önlemeye çalışmışlardır. Ayrıca farklı mezheplere mensup yerli Hristiyan cemaatlerin kutsal mekânların tasarrufu konusundaki çekişmeleriyle de meşgul olan mutasarrıflar, yerel olarak önemli makamları ellerinde bulunduran, maddi ve manevi güce sahip Müslüman ailelerin rekabet ve müdahaleleriyle de uğraşmak zorunda kalmışlardır¹⁸. Kudüs mutasarrıfları, yabancı gözlemcilerin raporlarında genellikle hem karakterleri hem de performansları bakımından yüksek puanlar almışlardır. Yabancıların bir bütün olarak Osmanlı yönetimine ilişkin genel olarak olumsuz görüşleri göz önüne alındığında, Kudüs mutasarrıflarına yönelik beyanlarının gücü daha da belirginleşmiştir¹⁹. Kudüs mutasarrıfları, idari olarak sorumluluk sahaları içerisinde olan kazalara teftiş seyahatleri düzenlemişlerdir. Bu seyahatler, yerel yöneticilerin sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini kontrol etmenin yanı sıra, farklı din mensuplarının birlikte yaşadığı bir bölgede sosyal barışı koruma, dini çatışmaları önleme, her dini grubun haklarının gözetilmesini sağlama, ahali ile doğrudan iletişim kurma ve yerel sorunları çözme açısından büyük önem taşımıştır. En fazla ziyaret edilen kazalar ise gerek Kudüs merkez kazadan uzak olmaları gerekse Mısır ile yaşanan sınır anlaşmazlıkları nedeniyle Gazze ve Birüsseb olmuştur. Ayrıca bu kazalara düzenlenen seyahatlerle vergilerin toplanması, bölgedeki asayişin sağlanması ve konargöçer aşiretlerin devlete bağlılığının artırılması da amaçlanmıştır²⁰. Mutasarrıflar, teftiş seyahatleri sırasındaki izlenimlerini, karşılaştıkları sorunlar ile çözüm önerilerini hazırlamış oldukları raporlarla Dâhiliye Nezareti'ne bildirmişlerdir. Bu raporlardan gerek dönemin idari, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını gerekse mutasarrıfların idari kabiliyetlerini tespit etmek mümkündür. Bu makalede de; 1913-1915 yılları arasında Kudüs mutasarrıfı olarak görev yapan Ahmed Macid Bey'in mutasarrıflığa bağlı kazalara yaptığı teftiş seyahati hakkında dönemin Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e sunduğu rapor esas alınarak hem bir idarecinin gözüyle devlet-toplum ilişkisi hem de Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkmasından kısa bir süre önce Kudüs mutasarrıflığının genel görüntüsünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Konu; teftiş seyahati ve sonrasında kaleme alınan rapor ile sınırlandırılmış, Ahmed Macid Bey'in Kudüs mutasarrıflığı sırasındaki diğer faaliyetleri konu dışı bırakılmıştır.

1. Ahmed Macid Bey (1871-1946)

1913-1915 yılları arasında Kudüs Mutasarrıfı olarak görev yapan Ahmed Macid Bey'in eğitimi, tecrübesi ve liyakati Osmanlı Devleti'nin Kudüs'e yönetici atarken gösterdiği hassasiyeti yansıtır niteliktedir. Mutasarrıf Ahmed Macid Bey, Hazine-i Enderun-ı Hümayun Başkaftancısı Şevket Bey'in oğludur²¹. 2 Aralık 1871'de İstanbul'da doğmuştur. Üsküdar'da bulunan Rum Mehmed Paşa Mektebi'nde ilk eğitiminin ardından Paşa Kapısı

¹⁸ Avcı ve Yazıcı Özdemir, "Mutasarrıf Azmi Bey," 344.

¹⁹ Kushner, "The Ottoman Governors of Palestine," 277.

²⁰ Alamlah, "Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı," 41.

²¹ BOA, Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİDd), 41/449, 29 Z 1288 / 10 Mart 1872, 449. Ahmed Macid Bey'in ismi, Osmanlı Arşivi'nde yer alan bazı belgelerde babasının isminden dolayı Macid Şevket olarak yazılmıştır. Ahmed Macid Bey ile Macid Şevket Bey aynı kişidir.

Rüştiye Mektebi'ne devam etmiştir. Eğitim hayatını Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane'de tamamlamıştır. Fransızca bilen Macid Bey, yirmi yaşındayken çıarak olarak girdiği Mektub-i Sadr-ı Ali Kalemî'nde başarı göstermiş ve terfi etmiştir. Bu görevine ek olarak 16 Kasım 1893'de Üsküdar Mekteb-i İdadisine Lisan-ı Osmani muallimi olarak atanmıştır. Aynı okulda Ahlak ve Terbiye, Edyan-ı Osmani ve Kitabet-i Resmîye muallimliği görevlerinde de bulunmuştur. Daha sonra Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî'ne nakli gerçekleşmiş ve Aydın Vilayeti Mesalih-i Ecnebiye Müdüriyetine tayin edilmiştir. 8 Şubat 1901'de yapmış olduğu görevlerde gösterdiği başarılarından dolayı terfi almıştır²². Ayrıca İran devleti tarafından üçüncü rütbeden Şir-u Hurşid Nişanı, Portekiz hükümeti tarafından ikinci rütbeden Notre dame de la Conception Nişanı, Yunan devleti tarafından üçüncü rütbeden Suver Nişanı, İsveç-Norveç hükümeti tarafından ikinci rütbeden Vasa Nişanı, İtalya devleti tarafından üçüncü rütbeden Cordon d'Itali Nişanı, Romanya hükümeti tarafından Etuval dö Romani Nişanı, Rusya devleti tarafından ikinci rütbeden Saint Stanislas Nişanı ile onurlandırılmıştır²³.

Ahmed Macid Bey 6 Haziran 1907'de Hınıs sancağına mutasarrıf olarak atanmıştır²⁴. Bu görevi sırasında kendisine birinci rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir²⁵. Hınıs'taki bir yıllık görevinin ardından önce Siverek'e, kısa bir süre sonra da Mardin'e mutasarrıf olarak tayin edilmiştir²⁶. Ancak Dâhiliye Nezaretince Muş Mutasarrıfı Lütfi Paşa ile görev yeri değişikliğinin yapılması uygun görülmüş ve 29 Mart 1909'da terfi ve maaş mükâfatıyla Muş mutasarrıflığına atanmıştır²⁷. Daha sonra 8 Ağustos 1909'da Sakız mutasarrıflığına nakli gerçekleşmiştir²⁸. 24 Ekim 1910'da da Erzincan mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Ancak hem Sakız ahalişi hem de Ahmed Macid Bey Sakız'daki görev süresinin uzatılması konusunda istekte bulunmuşlardır²⁹. Bu istek kabul edilmemiş ve kısa bir süre sonra 21 Kasım 1910'da Erzincan yerine Amasya sancağı mutasarrıflığına görevlendirilmiştir³⁰. Kudüs Mutasarrıfı Tahir Hayreddin Bey'in istifası üzerine de 7 Şubat 1913'de Kudüs'e mutasarrıf olarak atanmış³¹, bu görevini 1915 yılının Ocak ayına kadar devam ettirmiştir³². Kudüs mutasarrıflığından sonra İzmir valiliğine nakli gerçekleşmiş olmasına rağmen Ahmed Macid Bey İzmir'de göreve başlamadan İstanbul'a dönmüştür. 1923 yılına kadar Darülfünun Edebiyat Şubesi Türk Edebiyatı Müderrisliği görevini yürütmüş, T.B.M.M. Hükümeti Dâhiliye Vekâleti tarafından 19 Eylül 1923'de Gelibolu vilayeti valiliğine atanmıştır. 18 Temmuz 1925'de Dâhiliye Vekâleti Memûrîn ve Sicil Umum Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 20 Ekim 1930'da yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Uzun süre Bebek

²² BOA, DH.SAİDd, 41/449, 449; BOA, İrade-Dahiliye (İ. DH.), 1455/39, 24 R 1325 / 6 Haziran 1907.

²³ BOA, DH.SAİDd, 41/449, 450; BOA, İ. DH., 1455/39.

²⁴ BOA, DH.SAİDd, 41/449, 450; BOA, İ. DH., 1455/39; BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 3074/230523, 25 R 1325 / 7 Haziran 1907.

²⁵ BOA, İrade Taltifat (İ. TAL.), 424/45, 15 Ca 1325 / 26 Haziran 1907.

²⁶ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemî (DH. MKT.), 2720/28, 04 M 1327 / 26 Ocak 1909; BOA, İrade-Dahiliye (İ. DH.), 1469/30, 04 Ş 1326 / 1 Eylül 1908.

²⁷ BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemî (DH. MKT.), 2784/80, 12 Ra 1327 / 3 Nisan 1909.

²⁸ BOA, Dahiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUİ.), 6/7, 17 N 1327 / 2 Ekim 1909.

²⁹ BOA, Dahiliye Mütenevvia (DH. MTV.), 1/10, 29 L 1328 / 3 Kasım 1910.

³⁰ BOA, İrade-Dahiliye (İ. DH.), 1485/23, 21 Za 1328 / 24 Kasım 1910.

³¹ BOA, İrade-Dahiliye (İ. DH.), 1497/64, 01 Ra 1331 / 08 Şubat 1913.

³² BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 4330/324697, 17 S 1333 / 4 Ocak 1915.

Amerikan kız ve erkek kolejlerinde Edebiyat öğretmenliği yapmış, 5 Nisan 1946'da İstanbul'da ölmüştür³³.

2. Mutasarrıf Ahmed Macid Bey'in Teftiş Seyahati ve İzlenimleri

Ahmed Macid Bey göreve başladığı 1913 yılında Kudüs mutasarrıflığı; Kudüs merkez kaza olmak üzere Yafa, Gazze, Halilürrahman ve Birüsseb kazalarından oluşmaktaydı. Mutasarrıflık sınırları içerisinde toplamda 339 köy ve 14 nahiye bulunmaktaydı³⁴. Ahmed Macid Bey de kendisinden önceki idareciler gibi Kudüs mutasarrıflığının genel durumunu incelemek, bölgenin her yerini iyice görüp tanımak, var olan eksiklikler gidermek, ahali ile yakın temas kurmak, vergi meselesini çözmek için mutasarrıflığa bağlı kaza ve nahiyelere teftiş seyahati düzenlemiş³⁵ ve bu seyahat sırasındaki izlenimlerini de detaylı bir rapor şeklinde Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e sunmuştur³⁶. Raporunda; ziyaret edilen yerlerin coğrafi özellikleri, demografik ve toplumsal yapısı, idari ve sivil mimarisi, tarımsal potansiyeli, ulaşım ağları, ibadet mekânları, eğitim kurumlarının durumu, vergi toplama konusu, suya erişilebilirlik meselesi, bölge halkının şikâyetleri ile bölgenin kalkınmasına yönelik önerilere yer verilmiştir.

2.1. Halilürrahman Kazası

Ahmed Macid Bey tarafından teftiş için ilk ziyaret edilen yer, Kudüs'e yedi saat mesafede bulunan Halilürrahman olmuştur. Kudüs ile Halilürrahman arasındaki şose yolun düzgün olması nedeniyle arabayla ulaşım sağlanmıştır. İlk olarak İslamiyet için kutsal kabul edilen makamlardan biri olan ve peygamberlerin atası sayılan İbrahim peygamberin kabrine gidilmiştir. Burada ayrıca İshak, Yakub ve Yusuf peygamberler ile eşlerinin de kabirleri bulunmaktadır. Ahmed Macid Bey, Süleyman ve Davut peygamberlerin kabirlerinin yerleri belirsizken onlardan daha önce yaşayan İbrahim peygamberin kabrinin Halilürrahman'daki bu mekânda olduğuna şüphe olmadığını, hatta İbrahim peygamberin Kenan diyarına geldiğinde çadırını bu kasaba civarına diktiğini, bu nedenle de bu bölgenin isminin "Allah'ın dostu" anlamına gelen Halilürrahman olduğunu belirtmiştir. Eski isminin Hebron olduğunu ve yabancılar tarafından hala bu isimle anıldığını da vurgulamıştır. Kudüs'e gelen yabancı ziyaretçilere Harem-i Şerif ile Mescid-i Aksa'nın ziyaretine izin verilmezken Harem-i İbrahim'e gayrimüslimlerin gelmeyi adet edindiklerini, Musevilerin makamın dışındaki merdiven basamaklarına kadar gelerek dışarıdan dua ettiklerini ifade etmiştir. Ahmed Macid Bey'in ziyareti sırasında kaza kaymakamı ve belde halkı, peygamberlerin mezarları için yaklaşık bir asır önce Sultan Mustafa tarafından hediye edilen oldukça kıymetli, üzerine sırma ile ayet-i kerime işlenmiş ipek örtülerin zamana dayanamayarak yıprandıklarını, birkaç sene önce örtülerin

³³ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) 3*, (Ankara: Mars Matbaası,1968-1969), 421.

³⁴ Alamleh, "Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı," 265.

³⁵ Raporunda, teftiş seyahatinin ne zaman yapıldığına dair bilgi bulunmamakla birlikte raporun kaleme alınış tarihi 7 Ocak 1914'dür. Seyahat bu tarihten önce yapılmıştır.

³⁶ Rapor; 8 varak, 16 sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca raporun ek kısmında Ahmed Macid Bey tarafından resmedilen yatılı aşiret mektebinin planına ait görsel de bulunmaktadır.

yenilenmesi için Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden ödenek verildiği halde yenilenmediğini ifade etmişler ve örtülerin yenilenmesini istemişlerdir. Ahmed Macid Bey de her yıl farklı yerlerden hac için gelen ziyaretçilerin uğrak yeri olması nedeniyle örtülerin yenilenmesinin hem belde halkı hem de İslam ümmeti üzerinde büyük ve güzel bir etki bırakacağını düşünmüştür. Bundan dolayı önceden verilip de kullanılmayan 200.000 kuruş ödenekle örtülerin Dersaadetçe yeniden yapılması konusunda Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne talepte bulunduğunu ve örtülerin yapımına başlandığının haberini aldığını raporunda belirtmiştir.

Ziyaret sırasında belde müftüsü, Harem-i Şerif'de bulunan âlimler için din ve fıkıh kitaplarının bulunduğu bir kütüphanenin oluşturulması gerekliliğini ahali adına talep etmiştir. Ahmed Macid Bey bu talebin gerçekleştirilmesi için girişimlere başladığı gibi ayrıca imareten tüm gün fukaraya dağıtılan çorbanın yapımında kullanılan on yedi kıyye buğdayın yetersiz olduğunun anlaşılması üzerine bir misli arttırılması konusunu da Evkaf Nezareti'ne resmi olarak bildirildiğini raporunda ifade etmiştir³⁷.

Ahmed Macid Bey raporunda sadece seyahati sırasında gördüğü eksiklikleri ve halkın taleplerini değil, gezdiği yerlerin fiziki yapısı, nüfusu, iktisadi ve sosyal durumu hakkında da bilgiler vermiştir. Ahmed Macid Bey Halilürrahman'ı deniz seviyesinden 927 metre yükseklikte bulunan zeytin, nar, incir gibi verimli ağaçlara sahip tepelikler arasında hoş görünümlü bir yer olarak tarif etmiştir³⁸. Güncel verilere göre Halilürrahman'ın deniz seviyesinden yüksekliği 930 metredir³⁹. Sadece 3 metrelik bir yanılma payı olmuştur. Ahmed Macid Bey'in verdiği bilgiye göre, Halilürrahman'da eski tarz binaları ile asıl kasaba, bir harabe şeklinde olsa da son senelerde şose yol tarafına evler inşa edilmiştir. Kayıtlı nüfusu 16.730 kişidir. Bu nüfusun 700'ü Musevi geri kalanı ise Müslüman'dır. Halilürrahman'ın etrafında birçok üzüm bağı mevcut olup Museviler tarafından şarap imalatı yapılmaktadır. Ayrıca bölge halkı keçi derisinden tulum ve züccaciye imalatı işiyle uğraşmaktadır. Civarda yirmi beş kadar su kaynağı bulunup buralardan demir borularla su kasabaya getirilmiştir. Hükümet konağı Harem-i Şerif civarında medreseden bozma, muntazam olmayan bir yerdir. Yakın zamanda ahali yardımıyla kaymakamlık için iki oda inşa edilmiş ancak içi döşenmediğinden henüz oraya nakil gerçekleşmemiştir. Oldukça dar ve bazı yerleri taştan kemerli ve kubbeli çarşısı eski halini muhafaza etmiştir. Buranın kaldırımları son derecede bozuk olduğundan yenilenmesi için girişimde bulunulmuş ve çok geçmeden bitirileceği belirtilmiştir⁴⁰.

Raporunda Halilürrahman'daki eğitim konusunda da bilgiler aktaran Ahmed Macid Bey, yörede erkekler için iptidai ve rüştiye mektepleri ile kızlar için iptidai mektebinin olduğunu, önceden kira ile bazı evlerde eğitim görülürken daha sonra ahalinin yardımıyla büyük ve mükemmel bir rüştiye binasının yapımına girişildiğini, ders döneminin başında açılışının yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca mevcut iptidainin sekiz yüz civarındaki öğrenciyi barındıracak genişliğe sahip olmadığı için 1914 yılının başında iptidai öğrencisinin bir kısmının kapasite bakımından yeterli olan bu rüştiye binasına nakillerinin

³⁷ BOA, Dahiliye-İdare (DH.İD), 59/72, 24 C 1332 / 20 Mayıs 1914, 1.

³⁸ BOA, DH.İD, 59/72, 2.

³⁹ <https://www.google.com/search?q=hebron+el+halil>

⁴⁰ BOA, DH.İD, 59/72, 2.

kararlaştırıldığını belirtmiştir. Ahmed Macid Bey'in eğitim konusunda aktardığı bilgiler, Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinde eğitim alanında yaşanan değişim ve dönüşümü yansıtır niteliktedir. Tanzimat Devri (1839-1876) olarak adlandırılan dönemde her sahada olduğu gibi eğitim ve öğretim için de çıkarılan kanunlarla modern bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Tanzimat Devri'nde ilk ve orta öğretim alanında yapılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilmesi ise II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) gerçekleşmiştir. Bu dönemde modern anlamda ilk merkezî ve taşra maarif teşkilâtı kurulmuş, bu teşkilât sayesinde Tanzimat Devri'ne kıyasla taşrada çok sayıda iptidaî, rüştiye ve idadî açılmıştır⁴¹. Ancak okul açmak ve sayısını artırmak temel amaç edinildiğinden okul için elverişli olup olmadığı dikkate alınmadan bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler okul binası olarak kullanılmıştır⁴². Ayrıca devlet bütçesinden maarife ayrılan ödeneğin az olması nedeniyle halkın kendi imkânlarıyla okul binalarını yaptırması ve iane yoluyla eğitime maddî yönden yardımda bulunmasını sağlamak amacıyla Müslüman halkın ilköğretim ıslahına katılımını sağlayan bir politika uygulanmıştır⁴³. Ahmet Macid Bey'in aktardıklarından da bu durumu tespit etmek mümkündür.

Halilürrahman'daki incelemelerini tamamlayan Ahmed Macid Bey, buradan Birüsseb'e geçmiştir. Kendisinden önceki idarecilerin Kudüs'e bağlı bölgeleri gezmeye ve teftişe çıktıklarında şimendifer ve araba ile rahatça seyahat etmek için daima Yafa-Gazze yolunu tercih ettikleri halde kendisinin her yeri iyice görmek ve ahali ile yakın temas kurmak için Halilürrahman-Birüsseb yolunu tercih ettiğini dile getirmiştir. Şose yol Halilürrahman'da sonlandığından seyahate hayvan üzerinde devam eden ve gece çadırda kalan Ahmed Macid Bey, yol boyunca izlenimlerini rapora aktarmıştır. Halilürrahman'dan Birüsseb'e gidişin dokuz saat sürdüğünü, yolun yarısına yakın kısmının dağlık ve taşlık olduğunu, Birüsseb arazisinin ise livanın ova kısmını oluşturduğunu, yer yer bedevi kabilelerin arasından geçildiğini, Halilürrahman'daki ağaçlık araziye karşılık Birüsseb taraflarının tümüyle çıplak görüldüğünü söylemiş ve suyun azlığına dikkat çekmiştir⁴⁴. Yolun Halilürrahman'a ait kısmında şose döşeme işi gerçekleştirilebilirse Birüsseb'e ait yerlerde yol yapmanın çok ucuz ve kolay olacağını ve böylece Kudüs ile Birüsseb arasında ulaşımın sağlanacağını ifade etmiştir.

2.2. Birüsseb Kazası

Ahmed Macid Bey raporunda; Birüsseb isminin, bir tanesi İbrahim Peygamber tarafından kazılmış yedi kuyudan geldiğinin rivayet edildiğini belirtmiştir. Kuyuların bazılarının zaman içerisinde kapandığını, bölgenin ova olmasından dolayı dağlık alanlardaki gibi su kaynaklarının bulunmadığını, hayatın devamlılığının bu kuyulardan çıkacak sulara bağlı olması nedeniyle kaza için kuyuların öneminin büyük olduğunu vurgulamıştır. Kuyuları

⁴¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 163-164.

⁴² Kodaman, *Eğitim Sistemi*, 96.

⁴³ Kodaman, *Eğitim Sistemi*, 69.

⁴⁴ BOA, DH.İD, 59/72, 2.

“İstanbul’un bostan kuyuları gibi pek büyük fakat derin, su kırk-elli kulaç derinliğinde çıkıyor ama tatlı” şeklinde betimlemiştir.

Kaza sınırının Akabe’ye kadar uzanıp Sina yarımadası ile birleştiğini ifade eden Ahmed Macid Bey, kazanın sahip olduğu toprakların Belçika büyüklüğünde olmasını dikkat çekici bulmuştur. Arazinin genel olarak ziraata uygun ve verimli olduğunu, ancak su azlığı sebebiyle bazı seneler kıtlık görüldüğünü, bu durum karşısında ise ahalinin çok zahmet ve sefalet çektiğini belirtmiştir. Hatta bir milyon nüfusu besleyecek kapasiteye sahip topraklarda bedevi halde kalmış tahminen altmış bin nüfusun bulunması ve bunların da ihtiyaç içinde olmalarının sebebini susuzluğa dayandırmıştır. Birüsseb kazası kurulacağı zaman mevcut kuyulardan birinin temizlenerek bir motor konulduğunu ve hükümet tarafından yeni bir kuyunun kazıldığını ancak suyun bulunacağı derinliğe kadar inilemediğinden işin bırakıldığını ifade ettikten sonra yarım kalan işin tamamlanması için kuyunun derinleştirildiği, yeni bir motor konulması için girişimlere başlandığı ve su tabakasına ulaşılabileceğinin beklendiği bilgisini aktarmıştır. Buralarda bir kuyu açmanın bir mahalle ve hatta bütün bir kasabanın ihtiyacını temin demek olduğuna değinen Ahmed Macid Bey, belirli bir derinliğe inildiğinde su tabakasının bollaştığı, motor ile çıkarılan suyun neredeyse insan beli kalınlığında olduğu, motorun sürekli çalıştırılması halinde bile akımın kesintiye uğramayacağı bilgisini vermiştir.

Kaza teşkilatı oluşturulduğu zaman Birüsseb’e devlet tarafından büyük bir özen gösterilmiş, bunun bir sonucu olarak da mükemmel bir hükümet konağı ile kaymakamların ikametine mahsus güzel bir ev ve güzel bir cami inşa edilmiştir⁴⁵. Ayrıca konar-göçer halde yaşayan bazı aşiret reislerinin Birüsseb kaza merkezinde yerleşik hayata geçirilmesi amacıyla evler ve bahçeler oluşturulmuştur. Yapılan harita gereğince geniş sokaklar açılmış ve mahalle yerleri ayrılmıştır. Fakat daha sonra buraya yeteri kadar önem verilmediği için başka bir yapı oluşturulmamıştır. Ahmed Macid Bey, ziyareti sırasında kasabada 200 kadar hane ve 50 kadar dükkân bulunduğunu belirtmiştir. Birüsseb’de ve Hafir merkezinde inşa edilen bütün mekânların yerel aşiretlerden toplanan yardımlarla yapıldığını hatırlatmıştır. Zamanında toplanan yardımın 9.000 lirayı aşkın olduğunu, kendisinden önceki idarecilerin gerekli gereksiz harcama yaptıkları için sadece 2.000 liranın kaldığını vurgulamıştır. Hafir merkezinde 4.000 lira kadar para harcanarak hükümet konağı ve memuriyethanelerin inşasına başlanmışken bitirilmeyip yarım bırakıldığının anlaşıldığı örneğini vermiştir⁴⁶. Osmanlı Devleti’nin kırsal bölgelerinde, devletin sınırlı kaynakları nedeniyle yerel halkın çeşitli projelere katkı sağlayarak devletle işbirliği yapması, toplumun ortak çıkarları doğrultusunda birlikte hareket etme geleneğini yansıtmaktadır. Ancak toplanan paranın gereksiz harcamalarda kullanılması veya başlanan işin bitirilememesi; kaynakların iyi yönetilemediğini, halkın ekonomik katkılarının doğru şekilde harcanmadığını, malî şeffaflığın olmadığını ve devletin merkezi yönetiminin yerel düzeydeki uygulamalar üzerinde yeterince denetim sağlayamadığını göstermektedir.

⁴⁵ BOA, DH.İD, 59/72, 3.

⁴⁶ BOA, DH.İD, 59/72, 4.

Ahmed Macid Bey göreve geldiği zaman devraldığı 2.000 lira ile Birüsseb merkezinde yatılı bir aşiret mektebi yapımına başladığını bildirmiştir. Ahmed Macid Bey'i böyle bir girişime yönlendiren sebep Birüsseb kazasında aşiret nüfusunun fazla olmasıdır. Aslında Ahmed Macid Bey, II. Abdülhamid dönemindeki eğitim politikaları içerisinde yer alan aşiret mektebi uygulamasını bölgesel olarak devam ettirmek istemiştir. Saraya bağlı özel bir eğitim kurumu olan aşiret mektebi, II. Abdülhamid tarafından 1892 yılında İstanbul'da Osmanlı Devleti'ndeki aşiret çocuklarının eğitimi için açılmış ancak eğitime iki yıl sonra başlamıştır. Mektebin kuruluş amacı, Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan aşiret reislerinin çocuklarını devletin himayesi altında bulunan bir okulda toplayarak onlara Türkçe öğretmek, eğitim ve öğretimlerini sağlamak, devlete bağlılıklarını artırmak ve okuldan mezun olup kendi bölgelerine döndüklerinde devlet için faydalı hizmetlerde bulunmalarını sağlamaktır. Mektebe ilk başta yalnızca Arap aşiret reislerinin çocukları kabul edilirken daha sonra Doğu Anadolu ve Arnavutluk gibi bölgelerden de öğrenciler alınmıştır. Yatılı ve ücretsiz olan mektep, öğrencilerinin verilen yemekleri beğenmeyerek mektep idaresine karşı isyan etmeleri sonucunda Şubat 1907'de kapatılmıştır. Ancak kapatılmasının asıl sebebi, mektebin o günkü siyasi fikir akımlarının etkisi altına girmesi ve beklenen amaca hizmet edememesidir⁴⁷. Ahmed Macid Bey de aşiret mektebinin bölgesel olarak açılmasının daha faydalı olacağını düşünerek böyle bir girişimde bulunmuştur. Ahmed Macid Bey raporunda yapımına başlanan mektebin tamamlanması için gerekli masrafların kaza aşarının maarif hissesinden temin edilmek üzere liva hususi bütçesine dâhil edileceğini ifade etmiştir. Bu girişimin aşiretler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığını dile getirmiştir. Bu mektebin Ahmed Macid Bey tarafından resmedilen planı, raporun eki olarak Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e sunulmuştur⁴⁸. Ahmed Macid Bey kendisinden önceki idarecilerin aslında orada bir ziraat mektebi kurma düşüncesinde olduklarını fakat bölge için iptida mektebinin daha gerekli olduğunu, çünkü ziraat mektebinde eğitim görececek öğrencilerin birinci basamak eğitimlerini tamamlamış olmalarının gerektiğini sözlerine eklemiştir.

Ahmed Macid Bey raporunda, Hafir nahiyesinde daha önce bulunan telgraf hattının sonradan kapatıldığının anlaşılması üzerine ilgili kişilerle görüşerek telgraf yerine telefon şebekesi kurulması işine girildiğini ve gerekli makinelerin istendiğini belirtmiş, Telgraf Nezareti'nin bu işi ertelemek istemesine rağmen telefonun gerekliliği ve önemi nedeniyle bu konuda ısrar edeceğinin altını çizmiştir.

Ahmed Macid Bey bölgeye seyahat etmesinin amaçlarından birinin de aşar meselesi olduğunu açıklamıştır. Birüsseb'de aşar talimatı gereğince mültezimlerin karşılıklı yüz yüze müzayede usulü mümkün olmadığından bölgeyi ziyaretinden önce kaza dâhilinde bulunan tüm aşiret reislerinin merkez kazaya davet edildiğini, idare meclisine bizzat kendisinin başkanlık ederek gerekli teşviklerin yapıldığını, önceki seneye oranla %40'luk artış sağlandığını, bu konuda oldukça fazla zahmet çekilip gayret sarf edildiğini ifade etmiştir. Bir önceki senenin aşarının 10.000 lira iken bu sefer 14.000 lira tuttuğunu, önceki

⁴⁷ Osman Ergin. *Türkiye Maarif Tarihi 3-4*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1183-1186; Bayram Kodaman, "Aşiret Mektebi Hümayunu," *İslam Ansiklopedisi 4*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 9-11.

⁴⁸ Bkz. EK 1.

senelerde bazı yolsuzluklar ve suiistimaller ile hem hazine hem de ahali zarara uğramışken bu kez muamelenin istenilen gibi olduğunu, aşiretlerin belirlenen zam oranını kendi rıza ve memnuniyetleriyle kabul ettiklerini belirtmiştir. Aşiretlerin gerek bu konu gerekse genel olarak hükümetten böyle adaletli, şefkatli ve bir baba gibi muameleyi ilk defa gördüklerini de kendisine söylediklerini vurgulamıştır⁴⁹. Ahmed Macid Bey yerel halkla doğrudan iletişim kurmaya çabalamış, vergi toplama işini daha sistematik ve şeffaf hale getirilme gayretinde olmuştur. Vergi toplamada ortaya çıkan şeffaflık ve adil muamele, halkın güvenini kazanma çabası olarak yorumlanabilir. Bu süreç, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde merkezi idarenin güçlenmesi ve yerel yönetimlerin de daha şeffaf ve düzenli hale getirilmesi için atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

Birüsseb'de yapılması gereken hizmetlerden birinin de ağaç dikme işi olduğunu dile getiren Ahmed Macid Bey, bölgeyi ziyareti sırasında kaymakamın evinin bahçesi ile diğer bazı özel bahçelerde su sayesinde her türlü ağaç ve sebzenin yetiştirildiğini gözlemlemiştir. Birüsseb merkezinin Halilürrahman ve Kudüs gibi yüksek olmayıp denizden 240 metre yükseklikte bulunmasıyla dengeli bir iklime sahip olduğu, bu nedenle de ağaç fidanları gönderilerek Birüsseb'de ağaçların çoğaltılmasına çalışıldığı bilgisini vermiştir.

2.3. Gazze Kazası

Ahmed Macid Bey Birüsseb'den sonra incelemelerde bulunmak üzere Gazze'ye doğru yola çıkmıştır. Yol ile ilgili olarak; Birüsseb merkezinden Gazze'ye kadar olan arazinin genel olarak düz çok az bir kısmının engebeli olduğunu, hafif bir meyille denize birleştiğini ifade etmiştir. Yedi-sekiz saat devam eden bu mesafede suyun az olduğunu, ancak Şeria isminde bir ırmağın bulunduğunu belirtmiştir. Kışın biriken sulardan oluşan ırmağın bölge için önemine dikkat çekerek aşiretlerin hayvanlara bu sudan verdikleri gibi kendilerinin de içtiklerini söylemiştir. Ayrıca yaz günlerinde aşırı sıcak nedeniyle Mısır tarafından birçok bedevinin Osmanlı topraklarına geçerken kullandıkları geçidin Şeria Vadisi olduğunu dile getirmiştir. Birüsseb ile Gazze arasında şose yolu mevcut değilse de arazinin engebесinin az olmasından dolayı yaz günlerinde araba ile seyahat edilebileceğini belirtmiştir. Yol güzergâhındaki arazide ağaçlık hiçbir noktanın olmadığına ve taşlık alanın da fazla olmamasına dikkat çekmiştir⁵⁰. Şose yolun yapımında arazi açısından bir zorluğun olmadığını ancak uzak mesafelerden taş getirilmesinin masrafı arttıracak olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Birüsseb arazisinin ziraat için uygun olması ve gelişmesi açısından da yolun inşasının büyük yarar sağlayacağını altını çizmiştir⁵¹.

Ahmed Macid Bey seyahati sırasında tüm izlenimlerini raporunda ayrıntılı olarak belirtmesine rağmen bir haritalandırma yapmamış ve görsellerle desteklememiş olması özellikle İngiliz araştırmacılarla kıyaslandığında bir eksiklik olarak görülebilir. Bu durum teknolojik imkânların yetersizliğinden kaynaklandığı gibi dönemin yönetim kültürünün ve raporlama anlayışının da bir yansımasıdır. Çünkü Ahmed Macid Bey tarafından hazırlanan rapor, bir mutasarrıfın kendisinden üst düzeyde olan yöneticiye kendi

⁴⁹ BOA, DH.İD, 59/72, 4.

⁵⁰ BOA, DH.İD, 59/72, 5.

⁵¹ BOA, DH.İD, 59/72, 6.

idaresinde olan bölgeyle ilgili bilgi vermek amacıyla yazılmıştır. Oysa İngiliz araştırmacılar politik amaçlarla seyahatlerini gerçekleştirmişlerdir. İngiltere'nin 1897'de Sivas'ta konsolos yardımcılığı, Ağustos-Eylül 1898 arasında Trabzon'da ve 22 Eylül 1898'den itibaren de Van'da konsolosluk görevlerini yürüten Frederick Richard Maunsell (1861-1936), Osmanlı topraklarında gerek resmi gerekse gayri resmi olarak pek çok seyahat düzenlemiştir. Yapmış olduğu seyahatlerde Maunsell, tablolar halinde seyahat rotası oluşturmuş, bu rota içerisindeki coğrafyanın yükselteleri, yol durumları, nehirler üzerinde taşımacılık, yerleşim birimlerinin su kaynakları, geçişleri, bölgenin nüfus yapısı, Kürt aşiretlerinin listesi, bölgede konuşlu askeri birliklerin yörede dağılımı konusunda ayrıntılı bilgiler vermiştir. Seyahatlere dair izlenimlerini de haritalar ve fotoğraflarla zenginleştirmiştir. Maunsell'in bu kadar derinlemesine bir araştırma yapması aynı zamanda bölgede ciddi bir istihbarat çalışmasını da gerektirmiştir. Söz konusu bilgilerin derlenip toparlanması, İngilizlerin sahada yürütülecek olan politikanın belirlenmesinde oldukça önemli olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinde belirtilen Vilayât-ı Sitte'de herhangi bir karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri'nin söz konusu yerleri işgal edebileceğine dair hüküm, aslında Maunsell'in çalışmaları sonucu elde ettiği bilgilere göre şekillendirilmiştir. Yine aynı şekilde gerek Sevr Anlaşması'nun ilgili maddeleri gerekse Lozan Anlaşması sonrasında sınırların belirlenmesi ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda Maunsell'in çalışmalarından yararlanılmıştır⁵². İngilizler sadece Birinci Dünya Savaşı öncesinde değil, 19. yüzyılın başlarında da benzer amaçlarla seyahatler düzenlemişlerdir. Bu araştırmacılarından biri asker kökenli bir gezgin ve diplomat olan John Macdonald Kinneir (1782-1830)'dır. Kinneir, 1808-1814 yılları arasında Anadolu ve İran'a bazı seyahatlerde bulunmuş, İngiltere ve İran arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Anadolu coğrafyası hakkında bazı bilgiler edinmek ve olası bir Hindistan istilası hakkında takip edilecek yolları keşfetme amacıyla seyahatlerini gerçekleştirmiştir⁵³. Ayrıca Karadeniz'in güneyine doğru yayılmaya çalışan Rusya'yı yakından takip edebilmek için seyahatlerini daha çok Karadeniz bölgesine yoğunlaştırmıştır⁵⁴. Görüldüğü üzere İngiliz araştırmacıların seyahatlerindeki amaçlarla Mutasarrıf Ahmed Macid Bey'in seyahatindeki amaç birbirinden oldukça farklıdır.

Raporunda Gazze'nin genel durumu hakkında bilgiler veren Ahmed Macid Bey, denizden dört kilometre uzaklıkta yer alan Gazze kasabasının Osmanlı topraklarının Suriye tarafındaki en güney ucunda bulunan eski bir belde olduğunu belirtmiştir. Buranın İbranilerden daha eski bir antik kavim olarak bilinen Filistiler'e başkentlik yaptığını ve varlığını yüzyıllar boyunca devam ettirmesi nedeniyle tarihi öneminin bulunduğunu ifade etmiştir. Gazze'nin eski halini korumasından dolayı su kuyularının oldukça dar olduğu, binalarının taştan yapıldığı, 25.000 nüfusa sahip bulunduğu, bu nüfusun 1.000 kişi kadarının Rum, Latin ve Yahudi'den oluştuğu geri kalanın ise Müslüman olduğu bilgisini

⁵² Cengiz Kartın ve Necmi Uyanık, "İngiliz Arşivleri ve F. R. Maunsell'in Çalışmaları Üzerinden İngiltere'nin Doğu Politikasına Kısa Bir Bakış," *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13, no. 26 (Ekim 2021): 47-52.

⁵³ Ayşegül Kuş, "Kinneir'in Samsun-Tirebolu Yol Güzergâhındaki İzlenimleri", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir-Dr. Yunus Emre Tekinsoy, (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016), 232.

⁵⁴ Kuş, "Kinneir'in Samsun-Tirebolu Yol Güzergâhındaki İzlenimleri," 249.

aktarmıştır. Ayrıca İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in büyük atalarından Haşim'in ticaret için bu bölgeye geldiğinde vefat etmesi sebebiyle mezarının burada olduğuna ve bu mezarın her gün Müslümanlar tarafından ziyaret edildiğine değinmiştir. Bahsi geçen mezarın civarında bir caminin bulunduğu, cami kitabesinde ise Gazze Mutasarrıfı Said Paşa tarafından tamir edildiği bilgisinin yer almasına bakılarak asırlar önce Gazze'nin sancak ve Yafa'nın oraya tabi bir iskele olması, bu beldenin Osmanlı idaresi için önemli sayıldığına ispatı olduğunu vurgulamıştır. Bu cami dışında kasaba içerisinde Camii Kebir ismiyle bilinen büyük ve eski bir caminin daha bulunduğunu söyleyen Ahmed Macid Bey, hükümet konağının kira ile tutulmuş sıradan bir bina olduğunu belirtmiştir. Redif alayı merkezi olarak hizmet veren askeri dairenin ise medreseden bozma bir yapı olduğunu ve eski eserlerden sayıldığını, Napolyon'un Mısır seferi sırasında bölgeyi ele geçirdiği zaman burada ikamet ettiğini ve Napolyon'un kaldığı odanın kendisine gösterildiğini ifade etmiştir.

Ahmed Macid Bey bölgeye ziyareti sırasında Gazze'de erkekler için bir rüştiye, iki iptidai ve dört sıbyan mektebi ile kızlar için bir iptidai mektebi bulunduğunu bilgisini vermiştir. Son zamanlarda yüksek bir yerde dört odalı yapılmış olan yeni usul iptidai mektebinin yan tarafına kendi mutasarrıflığı sırasında birbirine bakacak şekilde dört oda daha ilave edilerek iptidai mektebinin sınıfları için yeterli kapasiteye ulaşıldığını, ayrıca bu binanın üstüne bir kat daha çıkılıp rüştiyenin de buraya taşınmasının kararlaştırıldığını aktarmıştır⁵⁵. Tanzimatçıların "eskiye dokunmadan yenisini yapmak" siyasetine uygun olarak Osmanlı Devleti'nde daha 1863'lerde sıbyan okulları seviyesinde iptidai ismiyle yeni okulların açılması kararlaştırılmıştır. Böylece ilköğretimde ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. İlköğretimdeki bu ikilik görünüşte sıbyan mektebi ve iptidai mektebi, temelde ise eski usul ve yeni usul olarak uzun bir süre devam etmiştir⁵⁶. Bu durumu Gazze'deki ilköğretim kurumlarından da takip etmek mümkündür.

Gazze'de İngilizler tarafından kısa bir süre önce inşa edilen, bölge halkına ücretli ücretsiz tedavi hizmeti ve ücretsiz ilaçlar veren bir hastanenin olduğunu belirten Ahmed Macid Bey, hastaneyi ziyaret ettiğinde hastaların çoğunun Müslüman olduğunu görmüştür. Yetim ve kimsesiz çocukların talim ve terbiyesi için dershanelerin de bu hastaneye bağlı olduğunu, bu hastaneye karşılık Gazze belediyesi adına bir İslam hastanesi yapımına girişildiğini ifade etmiştir⁵⁷. Hastanenin yapımı için gerekli olan paranın, Gazze iskelesinde ihraç edilen hububattan vergi alma suretiyle karşılanmasının düşünüldüğünü fakat iskelenin bozuk olması nedeniyle paranın yeterli olmayacağını anlaşıldığını vurgulamıştır. Gazze iskelesi, Reşid Bey'in Kudüs mutasarrıflığı zamanında 2.000 liradan fazla masrafla demir ayaklar üzerine inşa edilmiş olmasına rağmen sahilin açık ve denizin çok dalgalı olmasından dolayı istenilen sağlamlığın elde edilemediğinin ve yıkıma maruz kaldığının, rıhtım tarzında bloklar ile yeniden inşasının tasarlandığının bilgisini vermiştir. Ahmed Macid Bey, Gazze iskelesine yolcu ve eşya taşıyan gemi kumpanyalarından hiçbirinin uğramasına rağmen yaz mevsiminde arpa almak için İngiliz şileplerinin

⁵⁵ BOA, DH.İD, 59/72, 6.

⁵⁶ Kodaman, *Eğitim Sistemi*, 68.

⁵⁷ BOA, DH.İD, 59/72, 6.

geldiğini ifade etmiştir. Birüsseb ile Gazze'nin yetiştirdiği hububat arasında arpanın birinci sırada yer aldığını ve buradan İngiltere'ye sevk edilen arpanın miktarının yıldan yıla arttığını, çünkü İngiliz bira yapımı için bu bölgenin arpasının diğer yerlerin mahsulünden daha uygun olduğunu belirtmiştir. Hemen sahilde yer alan böyle önemli bir yerin ihtiyacını Yafa'dan karşılıyor olması zor olduğundan iskelenin inşaatının bir sonraki sene tamamlanmasının umulduğunu da sözlerine eklemiştir.

Ahmed Macid Bey kasaba ile iskele arasında önceden şose yol yapılmış olmasına rağmen kumun yolu kapatması nedeniyle Gazze'den sahile dört at koşulmuş arabayla oldukça zor bir şekilde gelebildikleri belirtmiştir. Bu civarda, Beyrut'tan başlayarak Mısır'a bağlı El-Ariş'e kadar sahil, hatta Ramle gibi yerlerin bile kumla kaplı olduğu, kumun çok ince olmasından dolayı sürekli yer değiştirdiği bilgisini vermiştir. Ahmed Macid Bey ziyareti sırasında, Gazze'de iskelenin bulunacağı yerde zamanında yüzlerce bahçe mevcut iken kumların gelmesiyle bu bahçelerin zarar gördüğü hatta izi bile kalmadığı bilgisini almıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e, sahil boyunca çokça ağaç dikip orman oluşturulmasının bu kum istilasına engel olacağını fakat kumu çıkarmak, toprağı bulmak ve birçok ağaç yetiştirmenin oldukça fazla emek ve masrafa bağlı olması sebebiyle ahalinin buna özendirilmesini, bunun için de kumluk yerlerin parasız olarak ahaliye bırakılması önerisinde bulunmuştur.

Mutasarrıf Ahmed Macid Bey raporunda Gazze'deki su sorununa da değinmiştir. Birüsseb gibi Gazze'de de akan su olmayıp halkın ihtiyacını kuyulardan giderdiğini ancak her kazılan yerde kolaylıkla su çıkmadığı gibi bulunan suyun içme için uygun olmadığını belirtmiştir⁵⁸. Eskiden kalma bir kuyunun suyunun ise hem lezzetli hem de bol olduğunu, içilecek suyun sakalar vasıtasıyla tulumlarla buradan getirdiğini fakat bu kuyunun şehre yarım saat mesafede olması sebebiyle kuyudan çıkan suyun motor takılarak demir borularla şehre akıtılmasının memleket için büyük bir hizmet olacağını ahali tarafından beyan edildiğini ifade etmiştir. Bu konu hakkında çalışmalara başlandığını da eklemiştir.

Ahmed Macid Bey'den önceki mutasarrıflar Birüsseb'de bir ziraat mektebi açmayı düşünmüş olmalarına rağmen Ahmed Macid Bey bu okulun Gazze'de olmasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Bu konu ile ilgili olarak da; "Birüsseb ahalisinin bedevi halde yaşayıp okuma yazma bilmediklerinden ilk önce bu bedevi çocuklarının eğitimleri için yatılı bir iptidai mektebi açılmasının daha isabetli görülerek okulun yapımına başlandığı, iktisadi ilerlemeye son derece elverişli olan Gazze'de bir ziraat mektebi bulunmasının gerekli ve yararlı olacağı, ayrıca üç kaza halkının faydalanmasını sağlayacak orta bir yerde kurulmasının daha uygun görülerek bu konuda girişimlere başlandığı" açıklamasında bulunmuştur. Böylece kendisinden önceki idarecilerden daha gerçekçi ve faydacı bir yaklaşım sergilemiştir.

Ahmed Macid Bey raporunda Gazze kazası başlığı altında Gazze-Yafa yolu üzerindeki izlenimlerine de yer vermiştir. Gazze ile Yafa arasında tam ortada olan Mecdel nahiyesinin sebze ve meyve yetiştiren bahçeleriyle bilindiğini, nahiyede havlu, peşkir, yatak çarşafı gibi dokumaların yapıldığı tezgâhların olduğunu, ahali tarafından ziyaret edilen Hz.

⁵⁸ BOA, DH.İD, 59/72, 7.

Hüseyin'e ait bir makamın bulunduğunu aktarmıştır. Sahilde ise Filisti kavminin asıl eski şehrinin harabesinin, antik eserler bakımından büyük bir öneme sahip olduğunu, burada bir kazı yapılması halinde çok önemli eserlerin çıkma olasılığının yüksek olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Mecdel iptidai mektebinin yeniden inşası için gereken harcamanın bir sonraki yıla ait bütçe içerisine dâhil edildiğini de bildirmiştir.

Raporunda bölgenin ağaçlandırılması konusuna sık sık değinen mutasarrıf, Gazze ile Yafa arasında bazı yerlerde zeytin ağacı gördüğünü, zeytin ağacının birkaç yüz sene yaşadığının bilindiğini, gerek burada gerekse Ramle ve Lud taraflarında çok önceden dikilmiş zeytin ağaçlarını görenlerin olduğunu belirtmiştir. Ancak bölge ahalisinin ağaçları köklerine varıncaya kadar kesip yaktıklarını, yerlerine yenisini dikmediklerini, bu nedenle de yararlı olan zeytin ağaçlarının seyrekleştiğini üzüntüyle vurgulamıştır. Hatta Kudüs civarında Cebel-i Tur/Tur Dağı denilen mevkiin Fransızca isminin Zeytin Dağı anlamında olduğu halde çok az zeytin ağacı kaldığına da dikkat çekmiştir⁵⁹. Ayrıca ağaç dikme konusunda tavsiye ve nasihatın yeterli olmadığını, kanunen zorlama gerektiğinin altını çizmiştir.

Gazze'den Yafa'nın on beş saat mesafede bulunduğunu söyleyen Ahmed Macid Bey, arazinin dümdüz olduğunu, herhangi bir problemin bulunmadığını, yaz günlerinde kumlu kumsuz arazide ve yollarda araba ile seyahat etmenin mümkün olmasına karşın kış aylarında zorluklar yaşandığını ifade etmiştir. Gazze-Yafa şose yolunun yapımının bölgenin en önemli işlerinden biri olmasına rağmen yıllardır bu konuda bir başarı sağlanamadığını, Gazze ahalisinin 20 yıldan beri tarik-i bedelat-ı nakdiyesi ile mükellef tutularak devlete 30.000 lira kadar yol parası vermiş oldukları halde bundan hiçbir şekilde yararlanamadıkları beyanıyla haklı olarak şikâyetçi olduklarını Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e bildirmiştir. Geçekten de böyle büyük bir araziye sahip önemli bir kazanın denizden ulaşımı sağlanamadığı gibi kara ulaşımından da mahrum kalmasının uygun olmayacağını, Gazze-Yafa şose yolunun yapımının bir gereklilik olduğunu aktarmıştır. Fakat Gazze-Birüsseb arası gibi bu bölgede de taş ocaklarının olmadığı, buna ilaveten kum engelinin yol yapım sorununu bir kat daha arttırdığını belirtmiştir. Şose yolunun güzergâhı belirlenmemiş ve keşfi yapılmamış olsa da Liva Nâfia Dairesi'nin tahminine göre bu yolun tamamlanması için 50.000-60.000 liraya ihtiyaç duyulduğu, oysaki sancağın genel tarik-i bedelat-ı nakdiyesinin toplamı en fazla 10.000 lira sınırını geçtiğinden bütçeden Gazze yolu için yıllık kaç bin lira ayırmak gerekeceği ve yolun ne zaman tamamlanacağı konusunda şaşırılmış olduğunu da dillendirmiştir.

Ahmed Macid Bey Gazze-Yafa yol güzergâhında Yafa'ya üç ve iki saat uzaklıklarda bulunan Musevi yerleşimlerinden de geçmiştir. Bu bölgede düzgün ve bayındır halde beş Musevi yerleşim yerinin bulunduğunu, bu yerlerin hemen yanındaki İslam köyünün ise seyahat sırasında birçok örneğine rastlanılan diğer köyler gibi köhne, kerpiçten derme çatma ev ve damlardan oluştuğunu, İslam köyüyle Musevi yerleşimleri arasında büyük bir tezatlığın görüldüğünü üzülecek belirtmiştir. Musevi yerleşimlerini, binaları bir veya birçok düz yol üzerinde ve bahçeler arasında simetrik tarzda inşa edilmiş olup güzel görünür şeklinde tasvir etmiştir. Bu kolonilerde yaşayan Yahudilerin ziraat okullarından

⁵⁹ BOA, DH.İD, 59/72, 8.

mezun olup yeni usul ziraat yaptıklarını ve birçoğunun yabancı dil bildiğini ifade etmiştir. En küçüğü 30, en büyüğü 200 kadar haneden oluşan bu yerleşim yerlerinin kendilerine ait okulları, öğretmenleri, muhtarlıkları, belediyeleri, doktorları, misafir haneleri ile yerleşim yerlerinin bitişiğinde ve civarında portakal ve badem bahçeleri bulunduğu bilgisini vermiştir⁶⁰.

Bu bölgedeki Musevi kolonileri içinde en önemlisinin Fransızca Rishon dö-Siyon ismiyle bilinen Ayn Kara olduğunu ve buranın alkollü içki fabrikalarıyla tanındığını aktaran Ahmed Macid Bey, bu fabrikaları gezmiş ve toprak altındaki mahzenlerini mükemmel bulmuştur. Fabrikaların da bazı koloniler gibi Avrupa'daki Musevi zenginlerin yardımlarıyla kurulduğunu, Bordeaux'daki ünlü Fransız şarap fabrikaları gibi öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Burada imal edilen içkinin Osmanlı Devleti'nin birçok yerine ve Mısır'a gönderildiğini, ayrıca Avrupa'ya da ihracatının yapıldığını, kendisine gösterilen şişenin üzerinde ise Fourmisseur de L. A. Le Khedive ibaresini gördüğünü belirtmiştir. Ayn Kara bölgesinde içkinin imali için kaliteli üzüm yetiştirildiğini, bunun yanında portakal ve badem bahçelerinin de bol olduğunu sözlerine eklemiştir.

Ahmed Macid Bey, her Musevi yerleşim yerinden geçişleri sırasında evlerin ve genel alanların Osmanlı sancaklarıyla süslendiğini ve hahambaşları tarafından padişah için ömür ve afiyet dilendiğini vurgulamıştır.

2.4. Yafa Kazası

Mutasarrıf Ahmed Macid Bey'in teftiş seyahatinde Gazze'den sonra ziyaret ettiği yer Yafa kazası olmuştur. Ahmed Macid Bey, livanın Kudüs'ten sonra en önemli beldesi olan Yafa'nın nüfusunun 23.200 gibi görünse de yabancılarla birlikte gerçekte bunun iki katı olduğunu belirtmiştir. Resmi olarak kaydedilen nüfusun 17.000'inin Müslüman, 5.000'inin ise Hristiyan ve Musevilerden oluştuğu bilgisini aktarmıştır. Eski Yafa'nın deniz sahilinde bir kaya üzerine kurulduğunu fakat buranın, Kudüs'ün iskelesi olması nedeniyle her sene 20.000-30.000 kadar ziyaretçinin geçmesi ve bu ziyaretçilerin sayısının yıldan yıla artmasıyla ayrıca dünyada cinsi en makbul olan portakalın ziraat ve ticaretinin çoğalmasıyla özellikle de son yılda kapasitenin artmasıyla büyük bir önem kazandığını ifade etmiştir. Portakal bahçelerinin kısmen şehrin içindeki binalara bitişik olmasına rağmen son 25 yıl içinde şehrin dışında da büyük pek çok portakallığın oluşturulduğunu, Yafa için portakalın hayat ve servet kaynağı olduğunu ve hâlihazırda 1.000 kadar portakal bahçesinin bulunduğunu söylemiştir. Yıllık ihracatın bir buçuk milyon sandığa ulaştığı ve her sandığa 80 ila 100 portakal sığdırıldığı bilgisini paylaşmıştır⁶¹. İhracatın en fazla İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'ya olduğunu bildiren Ahmed Macid Bey, portakal aşarından hazinenin yıllık 95.000 kuruştan fazla fayda sağladığı gibi imalatı yapılan sandık, çember ve kâğıt gibi gereçlerin dışarıdan getirilmesiyle de portakal sayesinde gümrük vergilerinden de yararlandığına dikkat çekmiştir. Portakal fidanının ekildikten yedi sene sonra mahsul verdiğini, bunların *beyâre* olarak adlandırıldığını, bahçede büyük bir kuyu kazılarak ağaçların zamanında sulanmasının bir zorunluluk olduğunu, önceden

⁶⁰ BOA, DH.İD, 59/72, 9.

⁶¹ BOA, DH.İD, 59/72, 10.

bu kuyulardan beygir dolabıyla su çekilirken son zamanlarda genellikle gaz motorlarının konulduğunu belirtmiştir. Portakal fiyatının genel ticaret piyasalarına bağlı olarak her yıl değiştiğini, önceki yıl bir sandık üç frank değerindeyken içinde bulunulan yıl fiyatların düşüklüğü nedeniyle iki buçuk frank olacağını tahmin edildiğini söylemiştir. İspanya ve İtalya'da daha fazla portakal yetiştirilmesine rağmen hacim ve lezzetçe Yafa portakalının daha iyi olduğuna dikkat çekmiştir. Portakal bahçesi sahiplerinin, mahsulün yetiştirilmesindeki emek ve masrafın çokluğundan ve kullanılan araçlar ile verimsiz araziden şer'an aşarın yarısının alınması gerektiğini söyleyerek bahçelerin aşardan istisnasıyla binde on oranında vergiye bağlanması konusunda birçok müracaatta bulduklarını dile getiren Ahmed Macid Bey, hazinenin yararı ve memleketin iktisadi durumu ile ilgili olarak bu meselenin etraflıca inceleneceğini aktarmıştır⁶².

Ahmed Macid Bey Yafa'nın yaz ve kış yaprağını koruyan yeşil bahçeler ortasında gayet güzel bir manzaraya sahip olduğunu, Almanya imparatorunun ziyareti sırasında Yafa'nın güzelliğini çok takdir ettiğini vurgulamıştır. Musevilerin, daha kazançlı olmasından dolayı bademi tercih etmeleri nedeniyle Yafa'da badem ağaçlarının çoğaldığını da belirtmiştir.

Raporunda Yafa'nın genel durumu hakkında da bilgiler veren Ahmed Macid Bey, Yafa'da oldukça iyi bir hükümet konağının bulunduğunu, redif taksimatınca alay merkezi olup bir tabur nizamiye askeri bulundurduğunu, kışlanın dar ve ihtiyaca cevap veremediğini ancak yerinin kıymetli olduğunu, uygun yerde bir kışla yapılması yönünde resmi daireler ile yazılı iletişime geçildiğini ifade etmiştir. Kazada erkekler için bir rüştiye mektebi ile üç iptidai mektebi, kızlar için ise bir iptidai mektebi olmasına rağmen bunların kiralık, geçici ve uygun olmayan yerlerde faaliyet gösterdiklerini, bu nedenle bölgenin önemine uygun olarak bir mektep binası inşa edilmesi için gelecek yılın bütçesinde yeterli bir ödenek ayrılacağını bildirmiştir. Yabancılara ait birçok mektep, hastane, manastır, kilise, misafirhanenin bulunduğu da değinen Ahmed Macid Bey, Osmaniye Bankası dışında, Alman, Angola ve Filistin adlarında birkaç banka daha, yabancılara ait postaneler, vapur acenteleri ve birkaç mükemmel otel bulunduğunu aktarmıştır. Yafa'da bulunan Camii Şerif'in kapasite açısından uygun olmaması nedeniyle bunun genişletilmesi veya başka bir

⁶² 19. yüzyılın sonlarına kadar Yafa'da portakal üretimi tamamen yerli halk tarafından yapılırken 20.yüzyılın başında Yahudi kolonisi Petah Tikva'ya bağlı topraklarda Museviler de portakal yetiştiriciliğine başlamıştır. Her ne kadar kolonilerde yeni tarım usulleri kullanılmış olsa da portakal üretimi konusunda Musevi yerleşimciler, yerel halkın bilgisine başvurmuşlardır. Portakal üretimi sayesinde Yahudi kolonilerinde ekonomik büyüme görülmüştür. 1917 yılından sonra İngiltere'nin yönetimine geçen bölgede narenciye sektörü Müslüman Araplarla Musevi yerleşimciler arasında zaman zaman rekabet, zaman zaman da işbirliği çerçevesinde devam etmiştir. 1929'daki Arap-Yahudi çatışmasından sonra ise daha güçlü işbirliği ve karşılıklı ilişkiler yönünde bir değişim yaşanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında yerel ortaklıklar güçlenmiştir. Bu ilişki 1948 yılına kadar sürmüştür. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1947 tarihinde Filistin bölgesinin bölünmesi konusunda aldığı karara göre Müslüman Araplara ait narenciye üretimi yapılan toprakların büyük bir bölümü daha sonra kurulacak olan Yahudi devletinin kontrolü altına geçmiştir. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasından sonraki süreçte Müslüman Arapların şiddet kullanılarak yerlerinden çıkarılması narenciye üretiminin tamamen İsrail devletinin eline geçmesine sebep olmuştur. Böylece Yafa portakalı İsrail'in ulusal sembolü haline gelmiş ve ekonomik büyümesine katkı sağlamıştır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kabha and Nahum Karlinsky, *The Lost Orchard: The Palestinian-Arab Citrus Industry 1850-1950* (New York: Syracuse University Press, 2021).

uygun alanda yeni bir cami inşa edilmesi için Evkaf Nezareti ile bir yazışma başlatıldığı bilgisini vermiştir⁶³.

Ahmed Macid Bey raporunda, hükümet binası civarında maarife ait bir arsa üzerinde alt katında altı mağaza bulunacak oldukça mükemmel bir yapının inşa edilmekte olduğundan da bahsetmiştir. 15 yıl sonra maarife devredilecek olan bu bina için Alman bankasıyla yıllık 1.000 frank ödeme yapılması koşuluyla bir sözleşme yapıldığı, inşaat tamamlandığında hem yerel maarif bütçesine yıllık 500-600 lira kadar gelir sağlayacağı hem de şehri süsleyerek güzelleştireceği bilgisini aktarmıştır.

Yafa civarında, zamanında arazisi hükümet tarafından parasız olarak verilmiş ve aşardan muaf tutulmuş, Yahudiler tarafından kurulan bir ziraat mektebinin olduğunu belirten Ahmed Macid Bey, burada çok ağaç yetiştirildiğini, buranın bir park halini aldığını, mektebe İslam öğrencilerinin de kabul edilmesinin mümkün olduğunu ancak eğitimin dilinin Fransızca olması ve mektep idaresinin gösterdiği zorluklar sebebiyle bu mektebin faydalarından esas olarak Musevilerin yararlandığını ifade etmiştir⁶⁴. Devlet, mektep idaresinin İslam öğrencilerine gösterdiği zorluklara karşı mektebin arazisini Osmanlı hükümetinin parasız vermesi ve aşardan muaf tutması nedeniyle aşardan muafiyetinin devamını şartlara bağlayabilirdi. Ancak büyük bir reform süreci içinde olan Osmanlı Devleti bu dönemde modern eğitim sistemleri kurmak, askeri okulları yenilemek ve bilimsel gelişmeleri takip etmek gibi birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Eğitimdeki bu çeşitliliği ve farklılıkları denetlemek hem idari açıdan zorluklar yaratmış hem de iç ve dış baskıyı göz önünde bulundurduğu için devletin bu tür değişiklikler yapması kolay olmamıştır.

Ahmed Macid Bey Yafa'ya hemen bitişik bir yerde son birkaç sene içerisinde Musevilerin yeni bir mahalle oluşturduklarını, Tel Aviv adı verilen bu mahallenin çok düzgün ve mükemmel olduğunu ve genel görüntüsüyle sanki Avrupa'dan kaldırılıp oraya getirildiğini dile getirmiştir. Bu mahallede Musevilere ait ve Siyonizm taraftarları tarafından kurulan bir mektebin de bulunduğunu söyleyen Ahmed Macid Bey, bu mektepte küçük çocuklardan başka 25 yaşına kadar erkek ve kız öğrencilerin bir arada eğitim aldığını, bu eğitim tarzının son Amerika sistemi olduğunu, İbranice eğitimin yapıldığını, ayrıca jimnastik ile musiki dersliklerinin dahi bulunduğunu ve bu mektebin mükemmellikte nadir bulunacak örneklerden biri olduğunu bildirmiştir⁶⁵. Ahmed Macid Bey'in verdiği bilgiler, Osmanlı dönemindeki Yahudi yerleşimlerinin gelişimi ve Siyonist hareketin yerel düzeydeki etkileri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Yafa civarında Museviler tarafından kurulan Tel Aviv Mahallesi, Siyonist hareketin toprak edinme ve modern yerleşim yapıları inşa etme çabalarını yansıtmaktadır. Ayrıca burada kurulan mektepte İbranice eğitim verilmesi ve Batı tarzı eğitim sisteminin benimsenmesi, Siyonist ideolojinin kültürel ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini gösterir. Bu eğitim sistemi, Yahudi kimliğini pekiştirmek ve toplumun modernleşmesini sağlamak amacını taşıırken Tel Aviv'in kurulumu, İsrail Devleti'nin temellerinin atılmasının önemli bir aşamasıdır. Bu

⁶³ BOA, DH.İD, 59/72, 11.

⁶⁴ BOA, DH.İD, 59/72, 12.

⁶⁵ BOA, DH.İD, 59/72, 12.

gelişmeler, Siyonist hareketin fiziksel ve kültürel anlamda güç kazanmasının erken örneklerindedir.

Yafa ovasının tarımsal potansiyeli hakkında da bilgiler veren Ahmed Macid Bey, bu ovanın geniş ve verimli bir araziye sahip olup her yerinin ekilebilir durumda olduğunu belirtmiştir. Yafa'dan bir saat uzaklıkta bulunan El-Avja Nehri'nin sularının bu geniş araziye getirilip sulamada kullanılması ile büyük faydalar sağlanabileceğine dikkat çekmiştir. Yafa'daki içme suyu kaynakları olan kuyu sularının hem yüksek oranda kireç içermesi nedeniyle içilmesinin zor ve sağlıksız olduğunu hem de bu kuyulardan su çekmenin ve dağıtmanın suyun kalitesinin düşük olması nedeniyle verimsiz olduğunu söylemiştir. El-Avja Nehri'nden su çekilmesinin tarım arazilerini sulamanın yanında şehri aydınlatmak ve tramvay sistemini kurmak için elektrik üretmek gibi başka faydalar da sağlayabileceğini, eğer böyle bir proje hayata geçerse bunun Yafa'nın gelişmesi için önemli bir adım olacağını vurgulamıştır.

Ahmed Macid Bey Yafa'nın Hindistan, Afganistan, Cava gibi uzak yerlerden gelen Müslüman ziyaretçiler dışında Avrupa'nın her yerinden, Güney Amerika gibi en uzak bölgelerden her yıl Filistin'deki kutsal mekânları görmek için gelen ziyaretçilerin ve seyyahların kullandığı bir iskele olarak önemli bir geçiş noktası olduğunu, iskeleden yapılan ithalat ve ihracat hacminin her yıl arttığını ifade etmiştir⁶⁶. Ancak Yafa sahilinin dört yönden esen rüzgârlara, daha çok fırtınalara maruz kalmasıyla birlikte deniz içinde bulunan kayalıkların gemilerin hareketini engellediğini, yolcu ve eşya taşımacılığını zorlaştırdığını özellikle de kışın portakal ihracatının yoğun olduğu dönemde daha da tehlikeli hale getirdiğini ve bu nedenle vapurların sahilden oldukça uzak mesafelerde durmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bazen dalgaların çok yükseldiğini, mavna gibi büyük kayıkların yüzdürülemediğini, vapurların iskelede duramadan geçip gittiklerini hatta kendisinin de içinde bulunduğu vapurunun Yafa'ya yanaşamayıp Port Said'e gitmek zorunda kaldıklarını sözlerine eklemiştir.

Gümrük dairesinin mevcut binasının yetersiz ve eski olduğuna, işlevini yerine getirmekte zorlandığına dikkat çeken Ahmed Macid Bey, teftişi sırasında yeni bir gümrük binasının inşası için daha önce bir girişimde bulunulduğu bilgisini almıştır. Ahmed Macid Bey gümrük civarındaki sokakların son derece dar olduğunu, ambarlara sığdırılmayan malların ve mahsul zamanında bahçelerden develerle sürekli getirilen portakal sandıklarının dar sokaklara konulmasının geçişi imkânsız hale getirdiğini, fırtına nedeniyle vapurların hareket edemediği günlerde buradaki izdihamın tarif edilemez bir hal aldığını vurgulamıştır. Yafa gümrüğünden her yıl yaklaşık 80.000-100.000 lira gelir elde edildiğini, bu gelirden her yıl önemli bir azalma olduğunu, gümrük binasının mevcut durumunun bu şekilde devam etmesinin uygun olmadığını, 50.000-60.000 lira harcama ile yeni bir gümrük binası inşa edilmesinin daha önce önerildiğini ancak Yafa'nın öneminin yeterince takdir edilmediği için önerilen inşa projesine olumlu bir cevap alınmadığını ifade etmiştir. Gümrük binasının yapımının liman ve rıhtım meselesiyle bağlantılı olarak görüldüğünün ancak limanın inşası için hemen bir girişime başlansa bile

⁶⁶ BOA, DH.İD, 59/72, 12.

tamamlanmasının beş ila on yıl sürebileceğinin, rıhtım ve limanın hangi mevkide yapılacağına bilinmesi nedeniyle gümrük binasının da ona göre uygun yerde yapılabileceğinin altını çizmiştir. Ahmed Macid Bey Yafa liman ve rıhtımının inşası halinde buranın İzmir gibi hatta ekonomik açıdan Beyrut'tan daha fazla öneme sahip olacağına inanmış ve bu konuda Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'in kendisine güvenmesini istemiştir.

Yafa'da kaza teşkilatının yerel idareyi sağlamada asla yeterli olmadığını dile getiren Ahmed Macid Bey, bu durumun matematiksel bir kesinlik gibi belirgin ve tartışmasız olduğunu, Yafa'yı gören ve inceleyen her idarecinin bunu fark edebileceğini, Yafa'nın liva statüsünde olan Nablus, Lazkiye ve Trablusşam'dan daha önemli olduğunu bildirmiştir. Bütçe konusundaki zorluğu gidermek, işleri kolaylaştırmak için ise daha az öneme sahip olan bir livanın kazaya ve oradan alınacak tahsisat ile Yafa'nın livaya dönüştürülmesinin mümkün olabileceği önerisinde bulunmuştur. Zaten adliye teşkilatının liva halinde olduğunu mülki idaresinin de livaya yükseltilmesi durumunda aşardan ve diğer vergilerden gelirinin artacağına şüphe olmadığını ve yapılacak masrafın boşa gitmeyeceğini vurgulamıştır⁶⁷.

Ahmed Macid Bey raporunda Almanların Yafa civarında Haruni(?) ve ova kısmında Vilhelm isimlerindeki iki yerleşim yerinden de bahsetmiştir. Haruni'de oldukça fazla ağaç ve üzüm yetiştirildiği, şarap imal edildiği, bal üretiminin yapıldığı, zaten bu arazinin tarımsal verimliliğinin geçmişte çok iyi bilindiği ve ünlü olduğu bilgisini vermiştir. Almanya imparatorunun ziyareti vesilesiyle oluşturulan Vilhelm'de ise yeni usul ziraatla çiftçilik yapıldığını aktarmıştır. Yafa ovasındaki İslam köylerinin bile büyük ve bayındır halde olduğu, ayrıca Musevi kolonilerinin en büyüğünün de yine burada bulunduğu bilgisini paylaşmıştır.

Yafa-Kudüs arasındaki ulaşım da değinen Ahmed Macid Bey, Yafa ile Kudüs arasında 25 sene önce Fransız şirketi tarafından yapılan 86 kilometre uzunluğunda demiryolu hattının bulunduğunu, bu hat üzerinde yolculuğun üç buçuk saat sürdüğünü, yaklaşık iki saat kadar ovanın ortasından ve düz araziden geçildikten sonra dağlar arasında birçok zikzaklar yapılarak deniz seviyesinden yüksekliği 800 metre olan Kudüs'te son bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Yafa ile Kudüs arasında şose yolun olduğunu, günde iki sefer yapıldığını, araba ile iki yer arasındaki mesafenin 12 saat sürdüğünü ifade etmiştir. Şose yolun yıllardan beri tamir görmemesi nedeniyle son derece bozuk olduğuna, bu durumun ise şose yoldaki taşımacılığı azaltıp Fransız şirketinin işini çoğalttığına dikkat çekmiştir. Vapurların yelkenli gemilere olan ihtiyacı yok edemediği gibi demiryolunun da karayoluna olan ihtiyacı ortadan kaldırmayacağına vurgu yapmıştır. Yolun bozukluğu ile ilgili çok şikâyet aldığını söyleyen Ahmed Macid Bey, bu yolun genel ulaşım yollarından biri olması nedeniyle tamiri için zorluklarla karşılaştığını ancak Nafia Nezareti ile yapılan yazışmalarda ısrarcı davranarak acil yapılması gereken onarım için 250.000 kuruş ödenek alabildiğini, çok az olan bu miktarın Yafa'dan itibaren sadece yedi kilometrelik onarım için yeterli gelebileceğini açıklamıştır. Yafa hattının Kudüs'ten itibaren 20 kilometre kadar mesafesinin ise taşımacılıktan hastane adına ücret alan Kudüs belediyesine tamir

⁶⁷ BOA, DH.İD, 59/72, 13.

ettirildiğini dile getirmiştir. Yine Yafa'dan Nablus'a giden şose yolun da kötü halde olduğunu, buranın da az bir kısmı için ödenek alındığını ve onarım faaliyetinin başladığını bildirmiştir. Ayrıca Yafa ovasındaki birkaç önemli köye geçit olacak bir köprüünün inşasının yıllardan beri süren yazışmalar nedeniyle yapılamamışken işin sıkı bir şekilde takip edilmesi sonucunda yakın zamanda 1.500 liraya yapılan talep ile ihale sürecinin başarıyla sonuçlandığını ifade etmiştir⁶⁸.

Mutasarrıf Ahmed Macid Bey'in Yafa'dan sonraki seyahat güzergâhı, demiryoluyla Yafa'ya bir saat uzaklıktaki Lud kasabasına ve Lud kasabasından da bir saat mesafedeki Ramle'ye olmuştur. Ahmed Macid Bey, tarihi bir yer olan ve sürekli yabancı ziyaretçiler tarafından ziyaret edilen Lud'a geldiklerinde ahalinin kırk seneden beri buraya hiçbir mutasarrıfın gelmemiş olduğunu kendisine söylemelerine raporunda dikkat çekmiştir. Kasabanın eski usul bir yer olduğunu, cami ile kilisenin birbirine bitişik durumda bulunduğunu ve her ikisini de gördüğünü belirten Ahmed Macid Bey ayrıca bu ziyaret sırasında caminin birçok eksiğinin olup onarıma ihtiyacı olduğunu anlaşılmaması üzerine daha sonraki bir zamanda evkaf müdürünün eksiklikleri gidermek için Lud'a gönderildiği bilgisini de vermiştir. Ahmed Macid Bey Lud'daki en önemli işin, taştan bir iptidai mektebinin inşası olduğunu ifade etmiştir. Güzel bir yerde, yeterli bir kapasiteye sahip, bir kısmı hükümetten büyük bir kısmı ise ahaliden toplanan 90.000 kuruşla inşa edilen mektebin tamamlanmasının yakın olduğunu açıklamıştır. Düzgün gayrimüslim mekteplerine karşı Müslüman çocukların adeta ahır gibi karanlık ve kötü yerlerde eğitim gördüklerini üzüntüyle vurgulamıştır. Yapımı tamamlanmak üzere olan mektebin açılmasıyla Müslüman çocukların bu mektebe geçirileceğini söylemiştir. Diğer yandan Lud ahalisinin nahiye teşkilatı istediklerini, kasabanın Ramle'ye yakın olmasına rağmen taşıdığı önem göz önüne alınarak meselenin meclisin takdirine bırakıldığını belirtmiştir. Ayrıca Ahmed Macid Bey burada belediyenin olduğuna, Lud ile Ramle arasında büyük zeytinler ve bahçelerin bulunduğuna da değinmiştir.

Ramle kasabası hakkında da bilgiler veren Ahmed Macid Bey, kasabanın 1100'ü gayrimüslim olmak üzere 7.000 nüfusu barındırdığını, Latin ve Rumların manastırları, mektepleri olduğunu ve buraların bahçelerinde portakal, badem, keçiboynuzu ve kayısı ağaçlarının bulunduğunu ifade etmiştir. Ramle'deki Camii Kebir'in eski ve antik eser olarak önemli olduğunu vurgulayan Ahmed Macid Bey, Ramle'de ahalinin yardımları ile üst katı rüştiye, alt katı iptidai olmak üzere yapımına girişilen mektep binasının 800 lira harcanarak tamamlandığını, hâlihazırda öğrencilerin bu mektepte eğitim gördüklerini aktarmıştır. Ramle'de önemli işlerden birinin de su meselesi olduğuna dikkat çeken mutasarrıf, kasabanın içinde yeteri kadar su bulunmaması nedeniyle 15 dakika mesafedeki lezzetli suyun demir borular döşenerek kasabaya akıtıldığını ve mahallelere dağıtıldığını belirtmiştir. Ayrıca Camii Şerif'in ihtiyacı olan tamiratının yaptırıldığını, eski ve kötü bir bina içinde oturulması mümkün olmayan hükümet konağının başka bir yere taşındığını ve burada yeni bir hükümet konağı yapılmasının kararlaştırıldığını dile getirmiştir⁶⁹.

⁶⁸ BOA, DH.İD, 59/72, 14.

⁶⁹ BOA, DH.İD, 59/72, 15.

Ahmed Macid Bey, Kudüs Mutasarrıflığına bağlı kazalara yaptığı seyahati sonrasında 7 Ocak 1914 tarihinde Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e sunmak üzere kaleme aldığı raporunu; bölgenin bilinen durumları ile o ana kadar elde edilen bilgileri, memleketin ekonomik kalkınması ve ahalinin fikren aydınlanması için gerçekleştirilen girişimleri anlattığını belirterek sonlandırmıştır⁷⁰.

Sonuç

Devletle toplum arasında bir köprü vazifesi gören Mutasarrıf Ahmed Macid Bey'in gerek Kudüs'teki görevinin kısa sürmesi gerekse Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılıp Kudüs ve çevresini kaybetmesi, planlanan girişimleri olanaksız kılmıştır. Ancak buna rağmen Ahmed Macid Bey'in teftiş seyahati sırasındaki izlenimleri ve hazırladığı rapor, bir idarecinin gözlemlerini aktarmanın ötesinde Osmanlı Devleti'nin oluşturmaya çalıştığı yönetim yapısını, modernleşme çabalarının taşradaki başarısını veya zorluklarını, devletin bu dönemdeki sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme projeleri yalnızca merkezi reformlarla sınırlı kalmamış, taşrada günlük yaşamı doğrudan etkileyen fiziksel mekânlar aracılığıyla da hayata geçirilmiştir. Ahmed Macid Bey'in hem mevcut binaların yetersizliklerinden duyduğu rahatsızlık hem de yenilerinin inşasına dair ısrarlı talepleri, devletin modern bir yönetim anlayışına uygun şekilde idari altyapıyı dönüştürmeye çalıştığının göstergesidir. Hükümet konağı, kışla, hastane, mektep ve gümrük binası gibi yapılar, taşrada modern kamu altyapısı oluşturma çabasını ortaya koymaktadır. Hükümet konağı, mektep, cami gibi yapıların ve yolların halktan toplanan yardımlarla yapılmış olması ise yerel halkın devletle iş birliği içinde hareket ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, mekteplerin geçici ve elverişsiz binalarda faaliyet göstermesi, modern eğitimin yaygınlaştırılması noktasında karşılaşılan idari ve mali zorluklara da işaret etmektedir. Bu durum, devletin modernleşme çalışmalarının taşrada her zaman eşit koşullarda uygulanmadığını gözler önüne sermektedir.

Osmanlı Devleti'nin klasik idare yöntemleriyle geniş coğrafyaya sahip ve konargöçer nüfus barındıran Birüsseb'i tam anlamıyla denetleyemediği anlaşılmaktadır. Yine de Ahmed Macid Bey'in Birüsseb'de aşiret mektebi inşası, karakol yapımı ve sağlık hizmetlerinin artırılması gibi önerileri, devletin buradaki varlığını kurumsal olarak sağlamlaştırmaya çalıştığını göstermektedir. Birüsseb'de aşar vergisinin tahsilinde gerçekleştirilen düzenleme, mültezim sistemindeki yolsuzlukların önlenmesine ve toplumla devlet arasında güven inşasına yönelik önemli bir adımdır. Bu süreçte doğrudan iletişim kurulması ve halkın memnuniyetinin sağlanması, yerel yönetim anlayışındaki dönüşümü ifade etmektedir.

Ahmed Macid Bey'in raporunda Yafa'daki portakal ticareti, yalnızca yerel ekonomiyi değil, aynı zamanda Osmanlı maliyesini de yakından ilgilendiren bir konu olarak öne çıkmaktadır. Portakal üretiminin vergi düzenlemeleri üzerinden devletle olan ilişkisi,

⁷⁰ BOA, DH.İD, 59/72, 16.

toplumun ekonomik faaliyetlerinin doğrudan idari mekanizmalarla nasıl kesiştiğini göstermektedir. Üreticilerin portakal bahçelerinin aşar vergisinden muaf tutulması yönündeki talepleri, bir yandan tarımsal üretimin devamlılığını sağlama gayretini, diğer yandan da taşrada ekonomik menfaatlerin merkeze nasıl taşındığını gözler önüne sermektedir.

Yafa'da ortaya çıkan Yahudi yerleşimleri ve eğitim kurumları ise modernleşme sürecinin çok yönlü bir biçimde toplumsal dönüşümleri nasıl tetiklediğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Tel Aviv'in kurulması ve burada İbranice eğitim veren Batı tarzı okulların açılması, hem kültürel hem de siyasal anlamda bölgedeki yeni toplumsal dinamiklerin oluştuğuna işaret etmektedir. Ahmed Macid Bey'in bu yerleşimlerle ilgili aktardıkları, Osmanlı idaresinin bu gelişmeleri yakından takip ettiğini ve bunların potansiyel etkilerini fark ettiğini göstermektedir.

Ahmed Macid Bey'in teftiş seyahati sırasındaki izlenimleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreçlerinde merkezi yönetim ile yerel toplum arasındaki etkileşimi anlamak açısından oldukça zengin bir çerçeve çizmektedir. Devletin modernleşme çabaları sadece ideolojik bir yönelim değil, aynı zamanda sahada karşılaşılan sorunlarla mücadele etme biçimi olarak da ortaya çıkmaktadır. Toplumsal taleplerin merkezle buluştuğu, yerel unsurların modernleşmeye farklı şekillerde tepki verdiği bu süreç, Osmanlı taşrasının ne kadar hareketli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Modernleşmenin merkezden taşraya doğru yayılması, çeşitli çelişkileri, uyumsuzlukları veya değişim süreçlerini beraberinde getirmiştir. Bu durum ise devlet-toplum ilişkilerinde hem gerilim hem de iş birliği alanları doğurmuştur. Ahmed Macid Bey'in teftiş raporu, bu ilişkileri yansıtmaları bakımından sadece dönemine ışık tutmakla kalmayıp aynı zamanda gerek Osmanlı Devleti gerekse Batılı devletler için hassas bir konumda olan Kudüs'ün idari, siyasal ve toplumsal yapısını anlamak için önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Beyanname:

- 1. Etik kurul izni:** Bu çalışma için gerekmemektedir.
- 2. Katkı oranı beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar çatışması beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 3074/230523; 4330/324697.

Dahiliye Mütenevvia (DH. MTV.), 1/10.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUI.), 6/7.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 2720/28; 2784/80.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİDd), 41/449.

Dahiliye-İdare (DH.İD), 59/72.

İrade Taltifat (İ. TAL.), 424/45.

İrade-Dahiliye (İ. DH.), 1497/64; 1455/39; 1469/30; 1485/23.
Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A) MKT. MVL), 74/36.

Salnameler

Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye, 1272 (1856).

Araştırma Eserler

- Alamleh, Mohamad. "Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Avcı, Yasemin ve Yazıcı Özdemir, Ömür. "Osmanlı Devrinin Son Yıllarında Kudüs'ü Yönetmek: Mutasarrıf Azmi Bey ve 1916 Tarihli Raporu", *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, ed. Mithat Aydın-Süleyman İnan, 341-261. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
- Avcı, Yasemin. *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs 1890-1914*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.
- Aydın, Ali İhsan. "Osmanlı Kudüs'ünde İdari Dönüşüm: Yönetim ve Mülkiyet (1872-1917)." Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2022.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi 3-4*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Çankaya, Ali. *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) 3*. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.
- Işık Bostancı, Işıl. "Osmanlı Devleti İdaresinde Filistin Bölgesinin İdarî Vaziyeti." Altıncı Çakar, 165 Orta Doğu Semineri (Selçuklu ve Osmanlı İdaresinde Orta Doğu'nun Siyasi ve İdari Vaziyeti) Elazığ 11-13 Ekim 2012, *Bildiriler*, ed. Prof. Dr. Mustafa Öztürk-Prof. Dr. Enver Çakar, 165-181. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.
- Kabha, Mustafa and Nahum Karlinsky. *The Lost Orchard: The Palestinian-Arab Citrus Industry 1850-1950*. New York: Syracuse University Press, 2021.
- Kartın, Cengiz ve Necmi Uyanık. "İngiliz Arşivleri ve F. R. Maunsell'in Çalışmaları Üzerinden İngiltere'nin Doğu Politikasına Kısa Bir Bakış." *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13, no. 26 (Ekim 2021): 40-55.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi 2*. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Kodaman, Bayram. "Aşiret Mektebi Hümâyunu", *İslam Ansiklopedisi* 4, 9-11, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kushner, David. "The Ottoman Governors of Palestine 1864-1914.", *Middle Eastern Studies* 23, no.1 (Jul 1987): 274-290.
- Kuş, Ayşegül. "Kinneir'in Samsun-Tirebolu Yol Güzergâhındaki İzlenimleri", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir-Dr. Yunus Emre Tekinsoy, 231-253. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016.
- Satış, İhsan. "Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)." *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXX, no.2 (2015): 545-572.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi II* 8. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Web Uzantısı

<https://www.google.com/search?q=hebron+el+halil> Erişim Tarihi 25.03.2025.

Extended Abstract

Ahmed Macid Bey, in order to examine the general situation of the Jerusalem Mutasarrıflığı, organized a travel to the districts and sub-districts under its jurisdiction and presented his observations from this travel in a report to the Minister of the Interior, Talat Bey. The first place visited was Hebron. The population of Hebron is 16,730, of which 700

are Jewish, and the others are Muslim. There are many vineyards around Hebron, and wine is produced by the Jews. Additionally, the local population is involved in the production of goatskin overalls and pottery. There are about twenty-five water sources in the vicinity, and water is brought to the town through iron pipes. With the help of the locals, the construction of a large and excellent secondary school building has begun. After completing his inspection in Hebron, Ahmed Macid Bey proceeded to Birüsseb. The land in Birüsseb is generally suitable for agriculture and fertile, but due to a lack of water, famine occurs in some years. All the buildings constructed in Birüsseb and the Hafir center have been built with the help of local tribes.

Ahmed Macid Bey went to Gaza after Birusseb. Since Gaza has preserved its old state, the water wells are quite narrow. Its buildings are made of stone. The population is 25,000, of which 1,000 are Greeks, Latins and Jews, while the rest are Muslims. A hospital was built in Gaza by the British. In return for this hospital, an Islamic hospital was started to be built on behalf of the Gaza Municipality. Although no ships carrying passengers or goods stop here because the Gaza pier is ruined, British barges come to get barley in the summer. The sand that reaches along the coast and even inland in Gaza has damaged the gardens. It was decided to open an agricultural school in Gaza. The town of Majdal is between Gaza and Jaffa. There are weaving looms here. On the coast, there is the ruin of the real old city of the Philist tribe. The place he visited after Gaza was Jaffa. The population of Jaffa is around 23,000 of which 17,000 are Muslims and 5,000 are Christians and Jews. With foreigners, the population doubles. Orange cultivation and trade are carried out in Jaffa, which is the wharf of Jerusalem.

During his travels, Ahmed Macid Bey saw that the most important problem in the region was access to water. He thought that accessing water resources and using them correctly would improve living conditions and increase agricultural production, thus revitalizing the economy of the region. Another important problem is that the previously constructed roads need repair, but there is not enough budget for this. Ahmed Macid Bey also considered it a shortcoming that Gaza, which is located on the coast, does not have a proper pier and therefore has to meet its needs from Jaffa. He also noticed during his visit that the Jaffa pier was not sufficient in terms of capacity. He believed that if the new port and dock were built, this place would have more economic importance than Izmir and even Beirut. However, he came to the conclusion that it would be more appropriate to upgrade Jaffa from district status to liva status.

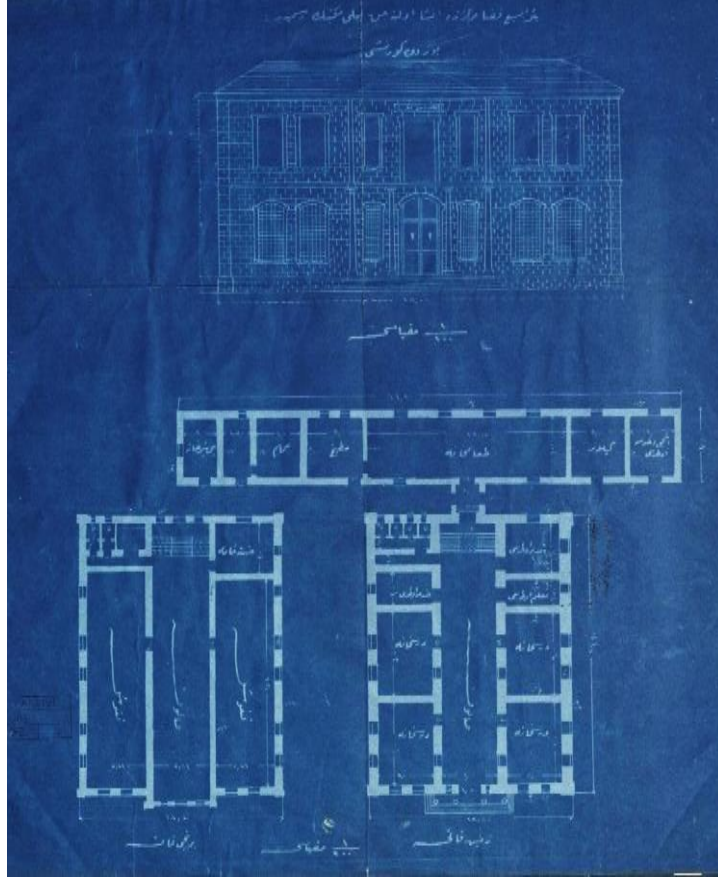
The contrast between the neat and prosperous Jewish settlements and the Islamic villages with their old, ramshackle adobe houses did not escape Ahmed Macid Bey's attention. He saw the same contradiction in educational institutions and was disturbed by this situation. Another issue that bothered Ahmed Macid Bey was the treeless barren lands. When he saw the scene, he thought that mere advice and counsel would not be enough to afforestation the area, and that legal compulsion was necessary.

During his travels, Ahmed Macid Bey listened to the complaints of the people and tried to develop solutions to meet their expectations from the state. He provided communication between the society and the state. In his own words, he presented "the known situation of the region, the information obtained up to that time, the initiatives taken for the economic development of the country and the intellectual enlightenment of the people" in the form of a report to the Minister of the Interior, Talat Bey. Both the short duration of Ahmed Macid Bey's duty in Jerusalem and the Ottoman State's participation in the First World War and the loss of Jerusalem and its surroundings made the planned initiatives impossible. Despite this, his impressions during his inspection trip are important in terms of showing

the administrative structure that the Ottoman State was trying to establish, the success or difficulties of modernization efforts in the provinces, and the social, cultural and economic elements of the state in this period.

EKLER

Ek 1. Ahmed Macid Bey Tarafından Resmedilen Yatılı Aşiret Mektebinin Planı

(Kaynak: BOA, DH.İD, 59/72)

(Mektep iki katlı olarak planlanmıştır. Binanın zemin katında müdür odası, muallim odası, hademe odası ve dört derslik, birinci katında da koğuş tarzı iki yatakhane yer almaktadır. Mektebin arka kısmında ise zemin kattan geçiş sağlanabilen içerisinde mutfak, yemekhane, hamam, çamaşırhane ile işçi ve hademe odasının yer aldığı tek katlı bir yapı bulunmaktadır.)